

O VRSTAH IN POMENIH GIBNIH POZDRAVOV

Gorazd Makarovič

197

IZVLEČEK

Razprava obravnava pojem, funkcionalnost, vrste in razvoj gibnih pozdravov v različnih družbah in na Slovenskem.

Ključne besede: dotik nosov, na prsih sklenjene dlani, novi vek, objem, odkrivanje glave, poklek, pokončna odprta dlan, poljub, poljub roke, pozdrav, priklon, prostracija, rokovanje, Slovenija, srednji vek, stari vek, vstajanje

ABSTRACT

The article addresses the concept, functionality, types, and development of salutation gestures in different societies and Slovenia.

Keywords: touching noses, joined palms held at chest level, Modern Age, embrace, bare one's head, genuflection, raised open hand, kiss, hand-kiss, salutation, bow, prostration, shaking hands, Slovenia, Middle Ages, Antiquity, stand up

Pojmi

Pozdravi so raznovrstna konvencionalna sporočila ob prihodu, srečanju, odhodu. Izražajo odnos med pozdravljalcem in pozdravljenecem, spoštovanje, počastitev, naklonjenost, prisrčnost, dobrodošlost, dobronamernost ali druge dobre želje za blaginjo pozdravljenih oseb. So vsakdanja in najbolj frekventirana kulturna komunikacijska dejanja. Največkrat so neposredna, lahko so posredovana. V današnjih družbah so pozdravljanja največkrat samodejna dejavnost, na katero smo pozorni, če se ne izvaja ali če pozdrav ni vrnjen z odzdravom; oboje je znak spremembe odnosov. Sicer se ljudje, ki nimajo nič skupnega, ne pozdravljajo; nasprotje pozdravov so zmerljivke, žaljivke in sramotilne, zasmehovalne, grozilne, zaničevalne, ponižujoče kretnje. Besedni pozdravi so namenjeni slušni, gibni pa vidni in nekateri med njimi še tipni ali vonjalni zaznavi. Pogostoma so prvi in drugi združeni in se medsebojno poudarjajo ali izražajo pomenske pozdravne odenke. Gibni pozdravi so enostavne telesne kretnje, drže ali iz različnih prvin sestavljena vidna sinhrona ali sosledna pozdravna dejanja. Gibnih pozdravov je mnogo manj kot besednih, vendar so bržčas starejši, ker so podobne kretnje in pomensko podobna signalna dejanja izpričani pri primatih in nekaterih drugih

sesalcih. Osnovna družbena funkcija kakršnih koli pozdravljanj je sicer potrjevanje ali utrjevanje različnih družbenih in medosebnostnih odnosov; večkrat izražajo še versko, nazorsko, politično, etnično, narodno, društveno, stanovsko ali drugačno pripadnost pozdravljalcev (gl. Makarovič 2013: 205-207).

Namen raziskave je pokazati gibne pozdrave kot skupno kulturno prvino človeškosti, ki se v različnih prostorih, časih in družbenih okoljih izraža v oblikovnih, funkcionalnih in pomenskih različicah. Ta zasnova je usmerjala izbor vizualnih in besednih virov. S členitvijo besedila je nakazana osnova klasifikacije gibnih pozdravov.

198

Glede na fizične načine in čutne zaznave ločimo enostavne in sestavljene, dotikalne in nedotikalne gibne pozdrave. Bolj ali manj jih vedno spremlja ustrezna mimika in čustveno izrazna, tudi osebno značilna gestikulacija; vse to je dostikrat del kulturnega sistema, ki določa njihove pomenske finese. Sicer so pomeni enakih človeških gest v različnih družbah, prostorih in časih lahko enaki, podobni ali različni (gl. Morris 1985).

Enostavni nedotikalni gibni pozdravi

Pokončna odprta dlan

To je zelo stara človeška kretnja z mnogimi pomeni, največkrat miroljubnimi in prijaznimi. Po nekaterih zdravorazumskih, vsaj za nekatera okolja verjetnih razlagah, naj bi kretnja spočetka kazala, da v roki ni orožja (Barry 1970: 84). V raznih časih in okoljih je lahko pomenila soglasje, privolitev,odobritev, darežljivost, vdanost, obljubo, mir, zaščito, pravico, oboževanost, gostoljubnost in še marsikaj (Biedermann 1989: 178–180; Cooper 1986: 164, 165; Hazlitt 1995: 300–302; Tresidder 2004: 221–222). Takšna dlan je kot pozdrav lahko dvignjena v višino pasu, glave ali višje. Kot pozdrav na oddaljenosti se zlasti med dobrimi znanci marsikje po svetu uporablja dvignjena odprta roka ali mahanje z njo.

Na gesto odprte dvignjene roke močno spominjajo že negativni obrisi rok, obdani z izpihano rdečkasto glino ali ogljenim prahom, ki so nastali ob jamskih slikarjih magdalenienškega obdobja (40.000–10.000 let pred našim štetjem), največ v današnjem francoskem departmaju Dordogne in v današnji Španiji v Asturiji in provinci Santanderju. Določni pomen teh upodobitev še ni pojasnjen. Nanj morda temeljno kažejo še starejše človeške sledi v znameniti jami Altamira, ki sodijo še v aurignaciensko obdobje (60.000–40.000 let pred našim štetjem); to so s tremi prsti vtisnjene vzporedne tritračne ukrivljene linije in tritračne spirale (Lützel 1964: 18–41, o prstnih sledih slikovni del, sl. 5b). Vsekakor gre za hoteno človeško sled *tukaj sem bil*, kar je osnovni pomen podobnih sledi, ki ga poznamo iz človeške zgodovine vse do podpisnih grafitov sedanjosti; vedno gre tudi za neko komunikacijo, trajno sporočilo tistim, ki bodo prišli na to mesto. Seveda pa to dejstvo ne pojasni določnejšega pomena ali verjetneje pomenov. Če gre za evolucijsko pridobljeno gesto sprejemanja z odprto roko, bi lahko odtisi rok pomenili neke vrste stalni znak oziroma pozdrav, ki bi lahko bil namenjen drugim

obiskovalcem jame ali živalskim ali drugim duhovom. V nekaterih jamah so takšni odtisi v ritmičnih serijah (Mauduit 1961: 92; Umjetnost 1978: 48), ki opazovalcu vzbujajo vtis množičnega sporočila, morda tudi s pozdravnim pomenom, kar je domneva, ki je mnenje o nekih magičnih ali še drugih namenih (Charles-Picard 1983: 155; Shaw 2002: 138–140) ne izključuje. V staroegipčanski mitologiji sta dvignjeni odprti roki življenjske sile Ka izražali zaščito (Lurker 1987: 181). Sicer so obrisni in pozitivni odtisi rok navadni na skalnih umetnostih številnih družb in obdobjih vse do danes (McDonald/Veth 2012: 674), kar bi lahko kazalo na različne pomene. Vendar vsaj nekateri primeri močno vzbujajo vtis pozdravljanja. Že ob sijajnih živalskih upodobitvah v jami *Cosquer* blizu Marseillea, dramatično odkriti leta 1991 skozi vhod, ki je ob dviganju morja ob obali danes globoko pod vodo, so tudi negativni obrisi rok kromanjonca, z metodo radioaktivnega ogljika C14 datirani v čas pred 27.000 leti, ki učinkujejo kot množični pozdrav (Early Europe 1995: 11); nedvomno pa gre za komunikacijo in fantastično človeško sporočilo skozi čas.

Določeneje je verjetna pozdravna kretnja z odprto dlanjo, naslikana na skalah v vzhodnem delu Alžira, v goratem delu Sahare Tassili-n-Ajjer. Sodi v obdobje prehajanja lovskih družb v poljedelske, v čas med letoma 6000 in 3000 pred našim štetjem (Joganson 1962: 81; Shaw / Jameson 2002: 12). Upodobljena je oseba, ki se z dvignjeno odprto levico obrača k osebi, ki stoji v bližini.

Takšne geste so imele komunikacijske pomene in so bile vsaj nekajkrat uporabljane kot pozdravi. Na takšno misel navaja npr. gesta kipa sedečega Bude iz 3. ali 2. stoletja pred našim štetjem (Bussagli 1965, sl. 19). Upodobljenec sedi in ima desnico s pokonci dvignjeno, proti gledalcu obrnjeno odprto dlanjo v višini prsi. Enaka gesta je upodobljena na kamnitem kipu boga Višnuja iz 7. stoletja (Bostrom 2005: 240). Pomeni brezmejno dajanje, širokosrčnost, mir, zaščito (Cooper 1986: 164, 165). To je *mudra*, ena izmed simbolno povednih gest, ki so kot plesni izrazi opisani v *Natja Sastri*, 2000 let starem priročniku za hindujski ples; v njem ustrezno pomeni odsotnost bojzani ali strahu.

V rimski antiki je sicer upodobitev pokončne odprte dlani kot bojni znak vrh prapornega kopja pomenila zvestobo (Tacit 1987: 452). Vendar je ob zatonu antike vsaj ponekod bila dvignjena roka tudi pozdrav. Na mozaiku iz 5. stoletja iz tedanje vandalske prestolnice Kartagine je upodobljen vandalski imenitnež, ki se poslavlja z dvignjeno desnico (Parker 1997: 81).

Dvignjena odprta roka je bila tudi bizantinska vladarska gesta, iz katere je nastala neštetokrat uporabljana in upodobljena krščanska blagoslovilna kretnja (Biedermann 1989: 179), vendar tudi simbolna gesta petih stebrov islama: vere, molitve, romanja, posta in usmiljenja (Cooper 1986: 165; Tresidder 2004: 221). Ta je v egipčanski tradiciji ohranjena ob besednem pozdravu; desnico položijo na prsi, nato se z njo dotaknejo ustnic in čela (Ogrizek / Daninos 1966: 394). V podobnem pomenu moremo razumeti način, v katerem so Turki v Budimu leta 1669 pozdravljali nemškega cesarskega kurirja: prijeli so njegovo roko in jo položili sebi na čelo (Levental 1989: 121).

Kot pozdrav iz oddaljenosti so dvignjene desnice Sv. treh kraljev upodobljene na bronastih vratih iz leta 1180 v katedrali v Pisi (Joganson 1965: 216). Odprta dlan je bila lahko tudi pozdrav slovesa; na reliefni upodobitvi razhoda apostolov, na angoulemski katedrali, ki sodi v drugo desetletje 12. stoletja, se razhajajoči medsebojno pozdravljajo z dvignjenimi odprtimi dlanmi (Rupprecht 1979: št. 72, 73). Na švabskem denariču iz 13. stoletja je upodobljena desna odprta dlan (Price 1980: 152). Zdi se, da so bili podobni pozdravi razširjeni v različnih časih in kulturah. Morda pozdravna gesta dvignjene, izrazito odprte dlani je upodobljena npr. že na bronastih figuricah iberške kulture iz časa pred okoli poltretjim tisočletjem in nuraške sardinijske kulture, ki je še precej starejša (Umjetnost 1978: 165, 160). Z visoko dvignjeno odprto desnico je leta 1877 osebnostno velik poglavar Indijancev iz plemena Nez Perce pozdravil generala vojske Združenih držav Amerike, kateremu se je vdal (Josephy 1961: 315). Pozdravljanje z mahanjem dvignjene roke z odprto dlanjo je tako razširjeno, da najbrž ni kulturnega izvora nasprotno usmerjena nizko dvignjena iztegnjena roka z odprto dlanjo pa je opozorilo, odklanjanje, prepoved ali zahteva za oddaljenost; posamezni prsti in njihove kombinirane drže ali kretnje imajo v različnih kulturah zelo različne in spreminjajoče se pomene (Morris 1985: 144, 150–159).

Stara pripadnostna pozdravna gesta je pokončna napol dvignjena **roka s tremi iztegnjenimi prsti**. Kretnja je neštetokrat upodobljena v krščanski umetnosti in ima več pomenov. Največkrat z njo blagoslovlja sveta oseba. Kot pozdrav je prikazana na upodobitvah angela Gabriela, ko pozdravi sv. Marijo, torej na ilustracijah zapisa v prvem poglavju Lukovega evangelija. Pozdravni pomen te drže v posvetnem okolju je izpričan na bizantinski rokopisni ilustraciji iz 12. ali 13. stoletja (Pörtner 1989: 164). Prikazan je starobiblijski motiv iz sedmega poglavja Jozuetove knjige, viden skozi krščanske oči; pred napadom na mesto Aj pošlje tja Jozue oglednika, ki se vrnete z ugodnim sporočilom. Na upodobitvah odhoda in prihoda oglednikov k Jozuetu se vsi medsebojno pozdravljajo z napol dvignjenimi rokami, na katerih imajo iztegnjene palec, kazalec in sredinec; prstanec in mezinec pa sta skržena. Ta drža je simbol sv. Trojice; ustrezní pomen te kretnje moremo datirati v čas po drugi polovici 2. stoletja, ko so ta trojiško monoteistični pojem skonstruirali v obrambo pred očitkom o kršitvi enoboštva, in še verjetneje po letu 325, ko je bil na Nicejskem koncilu ta pojem sprejet, oziroma po letu 381, ko je bil na Carigrajskem koncilu razglašen za dogmo. V stoletjih do zgodnjega 6. stoletja se je ta drža močno razširila kot izraz in demonstriranje trinitarizma proti nasprotnim krščanskim variantam in ponovno spet v renesansi, ko se pojavijo podobne nasprotné ideje v unitarianizmu. Tudi kot pozdrav s poldvignjeno roko je izražala dogmatično prepričanost pozdravljalca. Drža treh prstov je bila lahko tudi drugačna, vendar z istim pomenom. Pozneje je ena od takšnih drž, ki je sicer podedovana po antični retorični gesti (Kretschmer 2008: 151) lahko dobila v pravoslavnem okolju kot blagoslovilna kretnja še drug pomen. Iztegnjen kazalec so razumeli kot cirilsko črko I, rahlo ukrivljen sredinec kot cirilsko črko C, torej kot kratico za *Isus*. Združena palec in prstanec so razumeli kot cirilsko črko X, rahlo ukrivljen mezinec kot cirilsko črko C, torej kot kratico za *Hristos* (Furnoagrofiot

1968: 376, 377). Tako je bila takšna drža razumljena kot **pravoslavna**; takšna in poenostavljena kot zgolj iztegnjeni palec, kazalec in sredinec je zato s pokončno roko med drugo svetovno vojno postala **pozdrav** članov Srbskega prostovoljskega korpusa, ki je bil del nemških okupatorskih sil, in v devetdesetih letih 20. stoletja v jugoslovanskih vojnah pozdrav marsikaterih Srbov in zlasti oboroženih srbskih paravojaških šovinističnih zločinskih skupin, ki so napadale in ubijale ljudi drugih narodov. Med mlajše pripadnostne pozdrave sodita npr. tudi **skavtski** pozdrav s pokončno odprto dlanjo, pri kateri se stikata palec in mezinec, drugi prsti pa so iztegnjeni, in v neznanem okolju **prostozidarski** poizvedbeni pozdrav o članstvu s potegom roke pred vratom, na katerega enako odgovori prostozidar, nakar se rokujeta tako, da s palcem še posebej pritisneta na del med palcem in kazalcem sorokovalčeve roke. Podobnih pozdravov je precej, vendar seveda niso množično v rabi.

Najbolj razširjena pripadnostna pozdravljanja so **vojaška salutiranja**, dvig roke k sencem v različnih legah dlani in z različnimi položaji prstov. Dejansko gre za nakazano obliko pozdravnega odkrivanja moških pokrival, ki se je najprej pojavila med jezdecem, ki niso mogli pozdraviti z odkritjem glave, ker so imeli šlem, čelado ali čako pripete pod brado. V procesu nastajanja rednih armad so uvajali uniforme, oficirji pa so pred 18. stoletjem nosili še modne obleke in so pozdravljali civilno s priklonom in odkrivanjem; ko pa so bile v 18. stoletju predpisane tudi oficirske uniforme, so se v evropskih vojskah začela uveljavljati salutiranja in v 19. stoletju nadrobni, različni in strogi predpisi o njihovih oblikah in okoliščinah. Z vojskami industrijskih družb so se razne oblike salutiranja razširile vsepovsod in izražajo pripadnost vojaškemu stanu, enako tudi vojaško hierarhijo; nižji morajo najprej salutirati višjim.

Neke vrste podaljšani ročni pozdrav so vojaška pozdravljanja **z dvigom ali priklonom praporov**, ki so od rimskega imperija v evropski rabi, v industrijski dobi pa jih poznajo povsod. Vsaj v 18. stoletju so se uveljavljala tudi različna vojaška pozdravljanja s **sabljami in puškami**; večinoma so nastala z naslonom na civilne pozdrave s sprehajalno palico, ki so jo rahlo navpično sunili v zrak, prijeli in nato pustili, da je sama od sebe zdrsnila navzdol (gl. Neubauer 2002: 61).

V mračno okolje fašistične in nacistične diktature sodita tako imenovana **rimska** in **nemški pozdrav** s približno tričetrtinsko dvignjeno stegnjeno desnico, stisnjenimi iztegnjenimi prsti in dlanjo spodaj. Nastanek tega pozdrava je povezan z izkrivljeno predstavo o preteklosti, kakršne so sicer dostikrat značilne za nasilne družbene sisteme. Rimska antika takšnega pozdrava ni poznala, podobne geste (največkrat govorniška), upodobljene na nekaterih javno vidnih antičnih kipih (npr. na kipu cesarja Avgusta v Vatikanskih muzejih ali na konjeniškem spomeniku cesarja Marka Avrelija na Kapitolskem trgu v Rimu) in na klasicističnih kipih ali slikah (npr. na ogromnem spomeniku Ferdinandu IV. v neapeljskem muzeju, delu Antonia Canove, ali na sliki v louverškem muzeju *Prisega Horacijev*, delu Jacques-Louisa Davida) so bile med nacionalističnimi polizobraženci in še bolj med ameriškimi filmarji razumljene kot imperialni

pripadnostni pozdrav. Posnemanje tega pozdrava je ustrezalo fašistični predstavi, da je Italija naslednica rimskega imperija; skladno z močjo fašizma je že v prvem letu *fašistične ere* (leta 1923) kot demonstracija pripadnosti fašističnemu gibanju ali kot demonstracija njegovega odobravanja postajal obvezen. Nacistično gibanje v Nemčiji je po tem vzoru že od leta 1933, ko je prišlo na oblast, uveljavljalo ta pozdrav, vendar združen s karakteristično parareligiozno zasnovanim besednim pozdravom enemu in odsotnemu: *Heil Hitler!* Ta ali podoben pozdrav je pomenil javno izraženo strinjanje z nacizmom tudi podobnih gibanj v drugih deželah in državah, posebej še v tistih, ki so bile v drugi svetovni vojni zaveznice Nemčije ali jih je ta zasedla.

202

Pozdrav **z dvignjeno desnico** sicer ni bil vedno enako pomenljiv. Nemški vojaški prostovoljci so avgusta 1914. leta z vlaka med vožnjo proti Franciji pozdravljali z dvignjenimi desnicami, stisnjenimi v pest (Bostrom 2005: 441). Stisnjena pest kot simbol pripravljenosti na boj (Kretschmer 2008: 152) je sicer starejša; pozdravna pripadnostna gesta je postala združena z dvigom roke. Tako so v času državljanske vojne pozdravljali republikanci v Španiji, enako je npr. tudi socialistični francoski premier Leon Blum, vodja Ljudske fronte (koalicije socialistov, radikalnih socialistov in komunistov) leta 1936 v znak svojega političnega prepričanja pozdravljali z dvignjeno desnico, stisnjeno v pest (Bostrom 2005: 458). Podobno so na zborovanjih komunistov pozdravljali voditelji z dvignjeno desnico, stisnjeno v pest kot s proletarskim pozdravom (npr. predsednik Komunistične partije Nemčije Ernst Thälmann leta 1930; Athenaion-Bilderatlas, tabla 373). Ponekod je bil takšen pozdrav znak anarhističnega prepričanja. Pred letom 1933 so tudi nacisti, ki so imeli v strankinem popolnem imenu groteskno zapisan pridevnik *delavska*, pozdravljali z dvignjeno roko in šele potem s stegnjeno navzdol obrnjeno dlanjo, *nemškim pozdravom*.

Na Slovenskem je danes pozdravljanje z dvignjeno roko z odprto dlanjo (največkrat na oddaljenosti) običajno med dobrimi znanci. Ob misli, da je to občečloveška kretnja, domnevamo, da je bila tudi na Slovenskem v rabi že od nekdaj, čeprav je seveda imela več pomenov. Pokrajinski muzej na Ptujju hrani fragment kamnite upodobitve iz 3. stoletja, ki predstavlja boga Sola z dvignjeno desnico z odprto dlanjo; določni pomen te geste ni znan. Kot pozdrav pa je upodobljena npr. na cerkveni freski iz leta 1474 na Škriljinah pri Bermu v Istri na upodobitvi Kristusovega slavnostnega vhoda v Jeruzalem; z okna ob mestnih vratih ga z dvignjeno desnico z odprto dlanjo pozdravlja mož, ki hkrati drži snet klobuk v spuščeni levici. Na freski iz poznih 20. let 16. stoletja v Markovi cerkvi v Vrbi na Gorenjskem je to kretnja slovesa; kralj Herod se od Sv. treh kraljev poslavlja sedeč na konju, desnico z odprto dlanjo ima iztegnjeno proti odhajajočim. Seveda so bila (in marsikatera so) v navadi od 18. stoletja razna pripadnostna in demonstrativna salutiranja; med slovenskimi partizani se je med drugo svetovno vojno uveljavljalo pozdravljanje s pestjo desnice ob sencih, ki je nastalo z naslonom na *proletarski pozdrav*. Takšen pozdrav so prenesli v otroško Zvezo pionirjev Jugoslavije oziroma od leta 1947 v tedaj ustanovljeno Zvezo pionirjev Slovenije. Dolgo se je ohranila

posebna oblika tega nazorsko pripadnostnega pozdrava med nekaterimi tržaškimi Slovenci: prste dvignjene roke so večkrat stisnili v pest in razprli.

Na prsih pokončno sklenjene dlani

Ta gesta je zelo stara in je imela različne pomene. Najbrž se je najprej uveljavila v Aziji, čeprav predvsem kot **molilna** ali **prošnja** drža. V zadnji sta bila v 7. stoletju pred našim štetjem reliefno upodobljena klečeča ujetnika pred asirskim kraljem (Enciklopedija 1984: 47). Sicer je bila takšna molilna gesta običajna v budizmu. Reliefno je večkrat upodobljena npr. na vratih velike stupe v Sančiju v centralni Indiji, ki sodijo v 1. stoletje pred našim štetjem ali v 1. stoletje našega štetja; molilci ali čistilci pod simboličnima upodobitvama Budovega razsvetljenja in čudežne hoje po vodi imajo na prsih sklenjene dlani (Lützel 1964: 218 b; Enciklopedija 1984: 52). Podobno imajo čistilci Bude na prsih sklenjene roke na kamnitih upodobitvah gandarskega sloga iz 2. in 3. stoletja (Bussagli 1965: table 6, 7, 19) in tudi na kamnitem reliefu iz 3. stoletja iz Amaravatija, na katerem je upodobljeno predstavljanje Budovega sina očetu; prisotni čistilci imajo v znak **počastive** sklenjene roke na prsih (Larousse 1979: 353). Na lesorezu najstarejše ohranjene tiskane kitajske knjige, *Diamantne sutre* (Budovi govori) iz leta 868, Budovi čistilci sklepajo roke na prsih (Enciklopedija 1984: 116). Tudi na japonskih upodobitvah iz 12. in 13. stoletja so izpričane na prsih sklenjene roke kot molilna drža (Lemièr 1961: tabli 10 in 12). Budistični menihi imajo to držo za molilno še danes. Gesta ni bila le budistična; na kamnitem reliefu iz 5. stoletja je upodobljen v vesoljnem spanju Višnu, glavni hinduistični bog, ohranjevalec in zaščitnik sveta, pred njim pa klečita moški in ženska, ki imata na prsih sklenjeni roki (Bostrom 2005: 246, 151).

Gesta seveda ni le azijska. V mezoameriško totonaško kulturo najbrž 5. ali 6. stoletja sodi kamnita kiparska upodobitev ščitnika igralcev ceremonialne igre z žogo, na katerem sta upodobljeni pokončni na prsih sklenjeni dlani (Ragghianti 1976: 46; Lützel 1964: 291 c). Določni pomen te upodobljene geste sicer ni znan; ker je bilo treba pri tej igri, ki je oponašala gibanje nebesnih teles, žogo zadeti s kolenom in ker je bil poraženec ubit, moremo misliti, da tako kot marsikje drugod ta drža rok najbrž pomeni predvsem **zbranost**. Vsekakor pa na to kaže khmerska upodobitev sklenjenih rok iz 12. stoletja na znamenitem spomeniku Angkor Vat, ker je del drža sedečega premišljujočega modreca (Mārg 1973: 44).

V drugo četrtino 16. stoletja sodi pričevanje o sklenjenih rokah kot o pozdravu in znaku zbranosti. To je slikarija, ki kaže Baburja, začetnika indijske mogulске dinastije, in njegove generale, ki **pozdravljajo** vojne zastave s ploskanjem, škropljenjem s kumisom in sklenjenimi rokami na prsih (Bullock 1962: 123).

Danes je gesta sklenjenih rok **običajen pozdrav v Indiji**, drugje pri hindujcih in še marsikje v vzhodni Aziji. Kadar hindujci pozdravljajo bogove, dvignejo sklenjeni roki do višine čela, pri pozdravljanju med moškimi sta sklenjeni na desni strani prsi, dostokrat ju spremlja priklon glave, kadar pozdravljajo ženske, sklenejo roke na levi strani prsi. Pogostokrat je ta gesta združena z besednim

pozdravom **Namaste**, izrečenim v različnih variantnih besednih oblikah (Ogrizek / Daninos 1966: 329). Beseda je sanskrska, kar kaže, da je bila v rabi že pred drugim tisočletjem našega štetja; pomeni častit, spoštljiv pozdrav oziroma dobesedno *priklon tebi*.

204

Gesta sklenjenih rok pred prsmi je dobro znana v krščanski Evropi, vendar predvsem kot molilna drža, ki se je pojavila v 11. in uveljavila v 12. stoletju, prej so jo poznali sicer le kot del vazalskega obreda (Schmitt 2000: 328–340); redko je bila tudi posvetna prošnja ali pozdrav, kakršnega vidimo npr. na miniatuiri iz začetka 16. stoletja, kjer so v tej držji upodobljena milanska dekleta pri mimohodu vojaškega zmagovalca kralja Ludvika XII. (Bostrom 2005: 179). Zdi se, da je ta gesta kot molilna prišla v evropsko kulturo po svilni poti oziroma, da sodi med kulturne prvine, ki so jih posredovali zlasti udeleženci križarskih vojn. Pred tem časom so bile običajne razne krščanske molilne geste z različnimi simboličnimi tolmačenji (Kretschmer 2008: 152; Schmitt 2000: passim); večinoma sicer podedovane iz rimske antike. V spisu odlično obveščene pisca iz zgodnjih šestdesetih let 4. stoletja je opredeljena njihova bistvena poteza: *Vsak, kdor moli, izteza roke proti nebu, če se obrača k bogu ali bogovom* (Julian 1987: 69B, 143).

Na Slovenskem je (in je bila) drža pokončno sklenjenih dlani na prsih znana. Seveda so vedeli za njen pomen v fevdalnem obredu; kolikor pa je piscu teh vrstic znano, drugje ni imela pozdravnega, ampak le molilni ali prošnji pomen, kakršen se je za to držo v krščanski Evropi uveljavil v visokem srednjem veku in splošno velja v sedanjosti. Izpričana je na mnogih upodobitvah od poznega srednjega veka do danes, zelo nazorno npr. na poslikavi iz leta 1491 na korni klopi v cerkvi na Brdu v Ziljski dolini, na kateri vidimo številno plemiško rodbino, ki moli kleče in s sklenjenimi dlanmi na prsih.

Odkrivanje glave

Odkrivanje in pokrivanje glave v krščanski Evropi v dobršni meri temelji na biblijskem zapisu, osnovanem na stari patriarhalni simbolni veljavi glave, prilagojeni krščanskim predstavam, po katerih ... *je slehernemu možu glava Kristus, glava ženi mož in glava Kristusu Bog. Vsak mož, ki moli ali prerokuje s pokrito glavo, dela nečast svoji glavi. Vsaka žena pa, ki moli ali prerokuje z odkrito glavo, dela nečast svoji glavi; je namreč prav taka kakor ostrižena. Mož si namreč ne sme pokrivati glave, ker je podoba in odsvit Boga; žena pa je odsvit moža. Zato mora žena imeti na glavi oblast zaradi angelov* (Prvo pismo Korinčanom 11: 3–5, 7, 8, 10). Na tem pogledu se je v religioznem življenju docela, v posvetnem pa prilagojeno oblikovalo načelo, naj se moški odkrije pred višjim, sicer je lahko odkrit ali pokrit, ženska pa naj bo pokrita v znak nižjega položaja. To načelo je npr. v Saškem zrcalu, zbirki pravnih predpisov iz tridesetih let 13. stoletja, ki je bila v številnih prepisih razširjena zlasti po srednjeveški srednji Evropi, postalo celo obvezno v določilu, da na sodišču, ko sodi kralj, ne smejo niti prisedniki niti sodniki nositi ne kape, klobuka, ne kapuce (Hinckeldej 1981: 72).

Klobuk je bil pravni simbol različnih pomenov. Večinoma so ga v srednjem veku smeli nositi le svobodnjaki, drugi pa kape. Nošnja klobuka na glavi je bila izraz moči ali avtoritete; snemanje klobuka pa podreditev (Hinckeldey 1981: 309). Takšen pomen je lahko soustvarjal nerodne situacije, npr. v diplomaciji, kjer je strogo formalizirano obnašanje povedni znak. Tako so se v prvi tretjini 16. stoletja z vzajemnim čakanjem, kdo se bo prvi odkril, preskušali plemiči velikega moskovskega kneza in spremstvo poslanika nemške države (Herberstein 2001: 145). Sicer je bilo odkrivanje glave pri moških tako pozdrav kot izraz podrejenosti, olike in čaščenja. Tako je npr. francoski kmet, ko je prišel pred zemljiškega gospoda, v pozdrav snel klobuk, kot je upodobljeno na miniaturni iz 15. stoletja (Bullock 1962: 123); vrtnar se je npr. odkril, ko ga je prišla graščinska gospoda pogledat pri delu, kot je upodobljeno na flamski kalendarjski ilustraciji iz zgodnjega 16. stoletja (Hansen 1984: 107); plemiški mladenič, ki je prišel k bogoslužnemu darovanju od gobavosti ozdravljenega, si je snel bareto, kot je upodobljeno na bleščeči Botticellijevi freski iz leta 1482 v Sikstinski kapeli v Vatikanu; pastirja, ki sta se prišla poklonit novorojenemu Jezuščku, sta se npr. odkrila, prvi kleči in je klobuk položil na tla, drugi še stoji, v desnici že ima sneto kapo, kot je upodobljeno na sijajni Giorgionejevi sliki s preloma 15. in 16. stoletja, ki jo hrani Narodna galerija v Washingtonu. Poseben poudarek je dobilo odkrivanje glave z uveljavljanjem modnih okrasnih klobukov v 17. stoletju, ko je bilo združeno s posebnimi formaliziranimi gibi (gl. podpoglavje *Priklon*) in pozneje.

Zdi se, da je bil drugačen pomen klobuka lahko le na robu družbe, kjer so bili le odpadni, zavrženi klobuki, ki so izgubili značilnost družbenega znaka. Tako vidimo na lesorezu nemške izdaje *Zrcala tolažbe* iz leta 1596 upodobljene berače pri moledovanju; prosijo s skledicami in eden ima celo klobuk na glavi. Pozneje, ko je bilo zavrženih klobukov že nekaj, je prišla v navado prošnja s snetim, obrnjenim klobukom; na sliki iz srede 17. stoletja vidimo upodobljene beraške prošnje s klobukom v roki in na tleh ležečim obrnjenim klobukom (Trevor-Roper 1987: 109, 158). Prošnja s klobukom je v baroku postala poveden znak; uporabljali so ga berači in potujoči glumači, tudi danes večkrat leži pred mestnimi pouličnimi glasbeniki obrnjen klobuk.

Moško pozdravno odkrivanje je spočetka veljalo predvsem klerikom in skladno s pojmovanjem družbene veljave oblastnikom. Toda v okcitanski patarenski vasi so v začetku 14. stoletja pozdravili vsakega moškega tako, da so vstali in dvignili kapuco (Le Roy Ladurie 1991: 151).

Tudi v nekaterih predindustrijskih družbah so včasih poznali pozdravljanje z odkrivanjem glave. Leta 1778, ko je James Cook na svojem tretjem raziskovalnem potovanju pristal ob Anadirju, je videl pozdravljanja Čukčev z odkrivanjem naglavnih kap in s klanjanjem (Cook 1950: 334). Takšno pozdravljanje je morda nastalo pod ruskim vplivom, saj je poveljnik ruske mornarice Vitus Jonassen Bering v 20. in 30. letih 18. stoletja opravil kamčatski ekspediciji, del ozemlja med Anadirjem in Kamčatko pa je bil formalno priključen Rusiji že v 17. stoletju, med letoma 1762 in 1800 pa postopoma še celotni Anadir, čeprav tam Rusov ni bilo. Neka vrsta pozdrava ali izraza spoštovanja z odkritjem je izpričana na Tahitiju leta

1773, Cook je opazil, da prihajajo pred velikega poglavarja vsi gologlavi in golih ramen (Cook 1950: 151).

V zahodnih kulturah je bilo moško snemanje pokrivala kot znak pozdrava, podrejenosti ali vljudnosti znano tudi v preprostih družbenih okoljih. Tako je npr. leta 1870 v Dalmaciji prišel Vlah pred žandarmerijskega poveljnika s sneto kapo v roki (Pederin 1989: 246). Drugod je lahko bil pomen takšnega odkrivanja manj pomemben. V banatski vasi, kjer se vsi medsebojno pozdravljajo, dvignejo kapo poredkoma, in to le kot izraz posebnega spoštovanja (Milosavljević 1980: 153).

206

Številne srednjeveške upodobitve pričajo, da je bila pomembna posvetna prilagoditev tega po izvoru krščanskega načela pokrivanja glave v ločevanju žensk na družbeno polnovredne, ki morajo biti pokrite, in manjvredne, neporočene ali najnižjega stanu, ki so bile lahko tudi gologlave. Načelo je imelo različne veljave in pomen v različnih časih in okoljih (Žagar 2004: 9–22). Pokrite glave žen so sicer v smislu krščanskih predstav, da je *mož glava ženi* bolj predstavljale ugled plemenskega poglavarja in patriarhalnih družin kot žensko osebnostno čast. Tako je npr. bilo z visokimi globami kaznovano nasilno prijemanje prsta, roke ali prsi svobodnjakinje po plemenskem pravu Salijskih Frankov, zapisanem okoli leta 500; podobno je bilo po plemenskem pravu Bavarcev, zapisanem pred sredo 8. stoletja, močno oglobljeno nasilno snetje naglavnega pokrivala svobodnjakinje (Hinckeldey 1981: 52, 48); v predpisih iz leta 1288 za Vinodol, ki gotovo kažejo na še starejše predstave, je določena zelo visoka globa za zlonamerno snetje ženskega pokrivala, če bi ženski kdo *zvergal hoverlicu ili pokrivaču z glave va zli voli* (Vinodolski zakon 1988: str. 56, 82, 83). Pomeni pokrite glave žensk so se trdno zasidrali v družbene zavesti. Tako je bilo razkrivanje glave v drugi polovici 18. stoletja sramotilna kazen za dalmatinsko morlaško dekle, ki naj bi se neprimerno obnašalo; župnik ji je v cerkvi javno snel rdečo deviško kapo, nato ji je sorodnik odrezal lase (Fortis 1984: 47). Vsekakor so bili pomeni moških odkrivanj glave v krščanskih deželah do nedavnega soodvisni s pomeni ženskih pokritih ali odkritih glav.

Na Slovenskem je bilo odkrivanje glave znano najbrž kmalu po uveljavitvi krščanstva, saj je bilo tedaj očiten znak spoštovanja, verjetno pa ni bilo vsesplošno. Tako je npr. še leta 1486 oglejski kancler kot spremljevalec škofa na vizitaciji v Beljaku z občudovanjem opazil, da med ljudmi v procesiji ni bilo udeleženca, ki bi imel pokrito glavo (... *neminem vidisses capite opertum*; Vale 1943: 195), v 17. stoletju pa so v kranjski Istri na ženitovanjski gostiji vsi moški za mizo imeli pokrito glavo (Valvasor 1689: II. del, 6. knjiga, str. 332). Vsekakor je bilo vsaj v poznem srednjem veku odkritje glave znano tudi kot pozdrav. Na cerkveni freski iz leta 1474 na Škrilinah pri Bermu je upodobljen mož, ki s klobukom v levici pozdravlja Jezusa ob slavnostnem prihodu v Jeruzalem; ena od značilnosti poznogotskega podeželskega freskantstva je bila tudi splošna razumljivost in upodabljanje tedanjega kulturnega okolja. Različni pomeni ali nepomenskost pokrite ali odkrite glave so v različnih okoljih in ob različnih priložnostih v veljavi tudi danes. Na bakrorezih iz 17. stoletja so nekajkrat upodobljene drobne štafažne moške postave,

ki so si pozdravno odkrile glavo (Škafar 1988: 93, 94). Tako sta npr. pred gradom Orehkom upodobljena moža, ki se medsebojno pozdravljata s priklonoma in snetima klobukoma v levicah; podoben prizor je upodobljen pred graščino Dob in drugod. Na upodobitvi graščine Ravne vidimo tudi moža, ki gre mimo nabožnega znamenja in si v znak pozdravnega spoštovanja sname klobuk, na veduti graščine Kot je upodobljen mož, ki s snetim klobukom pozdravi na vzpetini pred stavbo sedeča Valvasorja in njegovega spremljevalca (gl. Valvasor 1679/1970: št.165, 290, 199, 302). Pozdravljanje z odkrivanjem glave je bilo sicer v mestih (in le poredkoma tudi med kmečkim prebivalstvom) močno v navadi vse do sedemdesetih let 20. stoletja, ko so prišli klobuki iz mode; pozdravno snemanje kap se ni uveljavilo.

Vstajanje

Za 5. stoletje pred našim štetjem velja poročilo, da Egipčani tako kot Lakedaimonci pozdravijo približajoče se starejše tako, da **vstanejo** (Herodot 2003: 181).

V oksitanski patarenski vasi je bila ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja splošna navada, da so prišedšega uglednika, prijatelja ali znanca, družbeno višjega ali nižjega, vsi pozdravili tako, da so vstali; ali so tako pozdravljali tudi ženske, ni izpričano (Le Roy Ladurie 1991: 151). V renesančnem italijanskem gosposkem okolju so gosta pozdravili tako, da so vstali in ga povabili, naj sede (Castiglione 1986: 135). V prvi tretjini 16. stoletja so svetovalci moskovskega kneza pozdravili tuje poslanike tako, da so ob njihovem prihodu vstali (Herberstein 2001: 149). Leta 1857 je intelektualec v dubrovniškem kazinu vstal, ko je prišel neki grof in ga predstavil tuji plemkinji (Pederin 1989: 234). Marsikje v zahodni kulturi v šolah in v javnih dvoranah ljudje s sedežev vstanejo v znak pozdrava pomembnim osebam. To pa je seveda v navadi tudi marsikje drugje; tako npr. ponekod v Etiopiji prislega gosta pozdravijo tako, da vsi vstanejo (Ogrizek / Daninos 1966: 368).

V nekaterih družbah vstajanje ni bilo pozdrav ali izraz dobrodošlosti. Na Samoi se leta 1926 v hiši sploh ni smelo govoriti stoje, ampak le sedé na podu (Mead 1978: 37, 241).

Na Slovenskem je vstajanje sedečih oseb v pozdrav bržčas staro. Pogostejše je postalo vsaj po uvedbi šolanja s Splošno šolsko naredbo leta 1774, ko so učenci ob prihodu učitelja vstali v pozdrav; ta oblika pozdrava neke sedeče skupine ugledni osebi je v navadi vse do danes. V obdobju med svetovnjima vojnama so menili, da se za gostitelja in gostiteljico spodobi vstati v pozdrav, sicer pa naj ženske ne bi vstajale, moški pa bi glede na okoliščine vstali ali ne (Jermol 1938: 8).

Priklon

Za 5. stoletje pred našim štetjem velja poročilo, da se na cesti Egipčani ne pozdravljajo tako kot Grki, ampak da se nizko priklonijo in spustijo roko do

kolena (Herodot 2003: 181). V indijski drami iz 4. ali 5. stoletja puščavnikova rejenka pozdravi rejnika po običaju z besedo in priklonom (Kos 1973: 86). V ruski junaški pesmi iz 14. stoletja se junak Ilija Muromec poslovi od knezov in bojarjev s priklonom (Kos 1973: 292).

208

V kulturi zgornjih družbenih plasti se je v Evropi od konca srednjega veka do 20. stoletja razvijalo priklanjanje kot zvrst koreografiranih gibov, različnih po stoletjih (gl. Neubauer 2002: 28–31, 43–45, 56–57, 71–74, 89). V drugem in tretjem desetletju 16. stoletja je bil v Rusiji ob pozdravljanju gosposkih gostov ob rokovanju in poljubu navaden tudi priklon (Herberstein 2001: 71). Priklanjali so se kajpak tudi preprosti ljudje v različnih družbenih okoljih. Posebno vrsto pozdravnega priklona je leta 1777 videl James Cook na otočju Tonga; takoj ko je veliki poglavar stopil na obalo, so pred njim podložni domačini sklonili glave do nog tako, da so se z rokami dotaknili svojih podplatov, najprej s dlanjo, nato še s hrbtiščem roke (Cook 1950: 268). Vsaj v prvi polovici 19. stoletja je bil pozdrav preprostih Dalmatincev tudi globok priklon, *skoraj do tal*. Zapisan je pozdrav turško opravljenega oboroženega Dalmatinca, ki je pri Stonu leta 1842 v samoti pozdravil tujca z globokim priklonom in besedami: *Dobro prešli, gospodine!* (Godina 1992: 102, 103). Med najbolj množična današnja pozdravljanja sodi indijski pozdrav *namaste*, navadno združen s priklonom (gl. poglavje *Na prsih pokončno sklenjene dlani*).

Priklanjanje glave in telesa kot pozdrav je bilo in je marsikje v navadi; njegovi pomeni so bili in so v različnih kulturnih okoljih kajpak različni (Encyclopaedia Britannica 1965: 904). Čeprav so v rabi tudi drugačna pozdravljanja, je na Japonskem v veljavi tradicionalna, najbrž najbolj razvita kultura priklanjanj sploh, kjer se gospe medsebojno pozdravljajo s petimi ali šestimi naizmeničnimi dostojanstvenimi prikloni, pri katerih držijo roke na kolenih, ki jih tudi rahlo upognejo; obred je združen z vljudnostnimi vprašanji in odgovori o počutju in zdravju družinskih članov; podobno se pozdravljata tudi gospoda, ki si odgovarjata o svojih razmerah z lažno skromnostjo. Zelo drugačen pomen in obliko ima npr. v Boliviji *piropo*, običajen priklon moškega v neposredni bližini ljubke ženske na ulici (Ogrizek / Daninos 1966: 348, 349, 276). Prikloni v nekaterih kulturah so za druge kulture večkrat nenavadni, vendar med bolj groteskne pač sodi danes meddržavno splošno uveljavljen pozdravni priklon zastavi države gostiteljice, ki ga opravi meddržavni gost po pregledu častne čete.

Priklon z glavo ima sicer več pomenov. Zelo razširjen je kot pozdravni signal. Lahko je preoblikovanje poklona s celim telesom in kot tak pomeni zlasti priznanje različne družbene veljavnosti: ponižanje pred višjim. Med družbeno enakimi pomeni prijateljsko razpoloženje, sicer pa je lahko izraz hvaležnosti ali kretnja slovesa (Morris 1985: 121).

Na Slovenskem je priklon kot odzdrav sporočen že v najstarejšem znanem pričevanju o pozdravu v slovenščini, ki sodi v leto 1255, ko je nastala pesnitev *Vrouwen dienest* štajerskega plemiča Ulricha von Liechensteina, v kateri je omenil

pozdrav, s katerim so ga leta 1227 (morda 1238; Matičetov 1992/1993: 1. oddelek) pri Vratih v dolini Ziljice ogovorili koroški vojvoda in njegovo viteško spremstvo, ko je oblečen v Venero prišel pozivat na viteške dvoboje. Pozdravili so ga (*Ir gruoz was gegen mir*) *Buge was primi galva venus*. Ulrichov odzdrav je bil priklon (*des neig ich zühntelichen dá*). Opis dogodka najbrž ni zgodovinsko veren (Kos 1997: 70–75; 1928: 456), nedvomna pa sta tedanji slovenski besedni pozdrav in priklon kot odzdrav. Priklon je bil pred 20. stoletjem pogosta pozdravna gesta (v podpoglavju *Odkrivanje glave* omenjeni bakrorezni upodobitvi gradu Orehka in graščine Dob), danes je redkejša. Po meščanskih predstavah o lepem vedenju iz poznega 19. stoletja in iz začetka 20. stoletja je bil pozdravni priklon še vedno potrjevanje družbenih razlik; višjemu položaju pozdravljenca naj bi ustrezal globlji ali koreografirani priklon (Urbanus 1910: 68, 193). Na proces zmanjševanja pomena tega pozdrava morda kaže izkušnja pisca teh vrstic, rojenega leta 1936, ki sem v Ljubljani in nekaterih drugih slovenskih mestih večkrat slišal pozdrav ali odzdrav *Klanjam se!* Izrekli so ga moški ženskam. Vendar se ne spomnim, da bi se ob tem kdo res priklonil, kar bi ovrglo očitno lažnost izrečene trditve.

Poklek

Poklek je zelo stara gesta, morda je pridobljena evolucijsko. Pri nekaterih črednih sesalcih, npr. pri volkovih, namreč pomeni dobesedno ponižanje pred vodjo, dejansko fizično šibkejši položaj oziroma odpoved odpora in vidno priznanje podrejene vloge. Danes je poklek splošno znana rimskokatoliška bogoslužna kretnja uvedena zlasti v 16. stoletju in pomeni ponižanje, spoštovanje, čaščenje (Ušeničnik 1919: 150, 151; 1920: 36). Vsekakor je bilo poklekovanje že nekdam razširjeno v raznih kulturah, kjer je vendarle imelo podobne pomene.

Za 5. stoletje pred našim štetjem velja poročilo o pozdravljanju na cesti v Perziji; če se srečata dva, od katerih je eden povsem preprostega rodu, se ta vrže drugemu pred noge in poljubi zemljo (Herodot 2003: 112), kar lahko pomeni poklek ali prostracijo (gl. poglavje *Prostracija*).

Sicer je poklek znan v številnih, tudi zelo različnih družbah, dostikrat ima sorodne, čeprav različne namene in pomene. Tako npr. za starogrški prostor še za konec 4. stoletja pred našim štetjem velja opis praznoverneža, ki se pred posvečenimi kamni na tripotjih zgrudi na kolena (Teofrast 1971: 21). V IX. in LXXII. poglavju *Milijona* Marka Pola je omenjeno klečanje pred Kublaj kanom. V sredini sedemdesetih let 13. stoletja naj bi prišli brata Polo in sin Marko v poletno kanovo rezidenco in ga pozdravili s poklekom. Kan jim je velel, naj vstanejo, izrekel je Marku dobrodošlico in jih prijazno vprašal o splošnem počutju. Poklek bi bil tu zlasti pozdrav; v opisu pokleka vseh prisotnih, kadar kan pije, ki bi veljal za nekoliko poznejša, osemdeseta leta, bi šlo seveda za izraz spoštovanja in potrjevanje družbenih položajev. V srednjeveški Evropi so navadno ločevali med kulturnim poklekom na kolenih in pozdravnim ali ponižnim poklekom na koleno (Encyclopaedia Britannica 1965: 904). Na kombiniran pozdrav s poklekom v renesančnem okolju kaže slikarska upodobitev zidanja Babilonskega stolpa, delo

Pietra Bruegla iz leta 1563, ki jo hrani Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju. Pred kraljem, ki pride na gradbišče, se delavci odkrijejo, priklonijo in pokleknejo.

Nasploh je bil poklek v raznih družbah dostikrat pozdrav visokim oblastnikom; danes je večinoma nadomeščen s priklonom (Morris 1985: 236).

Na Slovenskem je vsaj od visokega srednjega veka do danes prakticiran poklek (Schmitt 2000: 333, 334) kot bogoslužna gesta; o tudi posvetnem pozdravnem pomenu pokleka pisec teh vrst ne najdem pričevanj.

210 Prostracija

Skrajno stopnjevanje pokleka je prostracija (proskynesis), dejanje, da se kdo pred kom vleže s sprednjim delom telesa in obrazom ali čelom na tla. Gre za pozdrav ali počastitev ali molilno držo; vedno je izraz popolne podrejenosti in skrajne potrditve različnih pomembnosti obeh akterjev. Ta dejanja so stara. Na obelisku iz časa okoli leta 825 pred našim štetjem je v prostracijskem položaju reliefno upodobljen Jehu, kralj severnega izraelskega kraljestva, ko se podredi asirskemu kralju Salmanazarju III. (Curtis/Reade 1995: 12). Za 5. stoletje pred našim štetjem v Perziji je izpričana pozdravna prostracija ali poklek s poljubom zemlje v odnosu med osebama skrajnih družbenih položajev (podpoglavji *Poklek* in *Poljub*). Poznavanje prostracije kot telesne drže, ki ni bila pozdrav, ampak izraz strahu pred božjim glasom, je izpričana s konca 1. stoletja po našem štetju kot dejanje Jezusovih učencev, ki so *padli na obraz* (Matejev evangelij 17: 6). Kot čaščenje je upodobljena prostracija sv. Petra na kolenih in komolcih pred Jezusom na mozaiku iz 6. stoletja v cerkvi znamenitega samostana sv. Katarine na Sinaju (Rice 1976: 92). Tudi mozaična upodobitev prostracije pred Jezusom bizantinskega cesarja Leva VI. s preloma 9. in 10. stoletja v preddverju cerkve sv. Sofije v Carigradu ni pozdrav, ampak čaščenje. Toda tedaj so vsaj ponekod poznali prostracijo kot pozdrav. V drami prve nemške pesnice iz 10. stoletja reče cesarjeva hči hčerama vojskovodje, naj je ne pozdravita s prostracijo, ampak s poljubom (Hrosvitha 1988: 74, 75). Najbrž so posebne okoliščine določale, kdaj je prostracija pozdrav in kdaj čaščenje. Na kitajski risbi s tušem iz 11. stoletja je upodobljena prostracija ujugurskih vojakov pred kitajskim generalom (Parker 1997: 133), ki bržčas združuje oba pomena.

Način leganja na tla kaže bizantinska knjižna ilustracija iz prve polovice 10. stoletja, ki predstavlja biblijski prizor (Jozuetova knjiga 10: 6). Poslanca prideta k Jozuetu, se pozdravno vržeta na tla in ga prosita, naj pomaga mestu Gibeonu: upodobljena sta klečeča na eno nogo, drugo imata iztegnjeno nazaj, glavi sta sklonjeni, roke pod plaščema so iztegnjene naprej (Walther / Wolf 2005: 104, 105). Nekoliko drugačna je upodobitev načina prostracije premagancev pred bizantinskim cesarjem Vasilijem II. na miniaturi iz začetka 11. stoletja; štirje so že na tleh na kolenih in komolcih, štirje pa klečijo na kolenih in se bodo na komolce šele ulegli (Rice 1976: 115). Sicer se zdi, da je prostracija kot skrajnost vendarle

postopoma bolj in bolj veljala le Bogu ali najvišjemu posvetnemu vladarju. V novem veku je bila vsaj v evropskih deželah prostracija redka, vsekakor je do danes v veljavi le še v nekaterih rimskokatoliških liturgičnih ceremonijah. Na ta proces kaže npr. prenos takšnega dejanja v besedno frazo *tolči s čelom* (ob tla) v prvi tretjini 16. stoletja v Rusiji, ki je pomenila pozdrav in zahvalo; dejanska prostracija je bila lahko namenjena le velikemu moskovskemu knezu (Herberstein 2001: 150). Najbrž se je gesta bolj obdržala ponekod v vzhodnih kulturah. Tako so jo kot pozdrav še izvedli kitajski cesarski odposlanci v Fontainebleauju pred Napoleonom III. (Stemberger 1983: 873). Seveda pa je prostracija od 7. stoletja do danes množična v muslimanskih deželah in v nabožni praksi muslimanov vsepovsod, vendar ne kot posvetna, ampak kot molilna drža (gl. Koran, sura 7, naslovljena Zid, verz 120 in 206; sura 17, naslovljena Nočno potovanje, verz 109; sura 20, naslovljena Ta ha, verz 70; sura 26, naslovljena Pesniki, verz 46, 47; sura 68, naslovljena Pero, verz 43). Izjemoma se je kot izraz skrajne ponižnosti izvajala še v poznem 18. stoletju pri Morlakih v Dalmaciji s prošnjo za odpravo krvnega maščevanja; dolžnik je moral priti na sestanek sprtih rodov po štirih (Fortis 1984: 42). Kolikor je piscu teh vrstic znano, je na Slovenskem prostracija prakticirana le v nekaterih rimskokatoliških obredjih.

Enostavni dotikalni pozdravi

Rokovanje

Rokovanje je izraz pozdravnega, lahko tudi drugačnega ali kombiniranega pomena. Je zelo staro. O rokovanju v starogrškem prostoru vsaj že v 8. stoletju pred našim štetjem priča več omemb v *Iliadi* in *Odiseji*. V *Iliadi* npr. mati pozdravi prislega Hektorja tako, **da stisne krepko mu desnico** (253. verz v prevodu Antona Sovrèta), v *Odiseji* pa npr. ob prihodu Atene v moški podobi na Odisejev dom stopi Telemah pred gosta, *seže mu v desno rokó, prevzame broneno orožje, / glas povzdigne v pozdrav in reče krilate besede: / "Zdrav mi, tujec in gost!* (121.–123. verz v prevodu Antona Sovrèta). Še za konec 4. stoletja pred našim štetjem velja pričevanje v opisu uslužnika, ki pozdravljenca **stisne obe roki**, kot da ju ne misli več izpustiti (Teofrast 1971: 10). Rokovanje je bilo znano v helenistični kulturi zunaj grškega prostora. Na lokaciji Nemrut Dagh v današnji vzhodni Turčiji je velik kamnit relief iz 1. stoletja pred našim štetjem; predstavlja celopostavni upodobitvi zadnjega komagenskega kralja, ko se rokuje s Heraklejem (Benesch 1979: 224–225; Shaw / Jameson 2002: 422).

Oblika pozdravnega sporočila z rokovanjem je bila znana v antični barbarski Evropi. Leta 69 je galsko pleme Lingoncev **poslalo rimski vojski desnice**, kar je s sprejetim medsebojnim prepletom ponujenih prstov pomenilo gostoljubnost (... *dextras, hospitii insigne*; Tacit 1987: 78, 79, 457). V rimski antiki je bilo rokovanje znano. Sklenjeni desnici sta upodobljeni na zlatniku iz leta 96 cesarja Avgusta Nerve. Na zlatniku iz leta 161 je celopostavna upodobitev socesarja Lucija Vera in njegovega adoptivnega brata cesarja Marka Avrelija, ko si podajata desnici (Price 1980: 94, 97), kar je bil predvsem izraz sloge. Tudi na bizantinskem reliefu iz 1.

stoletja in na rimskem sarkofagu iz 2. stoletja sicer pomenita upodobitvi rokovanj moža in žene zlasti slogo (Veyne 1996: 45, 165). Ne vemo, kako pogosto so rokovanje uporabljali za pozdravljanje, za spravno, slogovno, ali kretnjo z drugimi oziroma kombiniranimi pomeni. Na Nervinem novcu kretnja simbolizira slogo med vojaškimi enotami (napis *CONCORDIA EXERCITIVVM*), na Avrelijevem je predstavljeno zlasti razumevanje in tovarištvo med socesarjema.

212

O dejanskem širjenju in pomenih rokovanja vemo komaj kaj. V oksitanski patarenski vasi v začetku 14. stoletja rokovanje ni bilo v navadi; so pa pozdravili prepoznanega znanca **s prijemom za roko** (Le Roy Ladurie 1991: 152). O pozdravnem pojmovanju rokovanja gospode v renesančnem okolju priča prekrasna freskantska upodobitev Piera della Francesca iz poznih petdesetih ali zgodnjih šestdesetih let 15. stoletja v cerkvi sv. Franciška v Arezzu: kralj Salomon sprejme kraljico iz Sabe tako, da ji poda desnico, ki jo ona stisne z desno roko in se ob tem rahlo prikloni. Prizor je sicer biblijski (Prva knjiga kraljev 10: 1–13), vendar je upodobljeno okolje italijansko renesančno. V prvi tretjini 16. stoletja je bilo rokovanje znano tudi v Rusiji, omenjeno je kot pozdrav uglednim hišnim gostom in sporočeno med poslanikom in kneževim tajnikom ter uglednimi knezovimi svetovalci (Herberstein 2001: 71, 146, 149).

Rokovanje je bilo znano marsikje. Zlata utež iz 18. ali 19. stoletja iz kraljestva Ašanti (danes je to ozemlje Gane) je izdelana v obliki dveh oseb, ki se rokujeta (Lützel 1964: 58); ker so Ašanti trgovali z Angleži in Nizozemci, je to morda prevzem zahodne kulturne oblike. Vsekakor je proces agresivnega svetovnega uveljavljanja zahodne kulture najpozneje v zadnji tretjini 20. stoletja razširil rokovanje vsaj med nekatere plasti družb po vsem svetu. Pomeni rokovanj so različni, pozdrav je samo eden izmed njih. Posebna **pozerska demonstrativna oblika rokovanja** politikov in političark je nastala v času fotografije in zlasti televizije; akterja se držita za roki več sekund, da je mogoče posneti to sporočilno kretnjo medsebojnega razumevanja; večkrat sodi zraven nasmešek, hinavski ali iskren.

Rokovanje je sicer sorodna, poudarjena ali nadaljevalna gesta pokazane odprte dlani. Ta je vsaj v nekaterih primerih pomenila, da človek v roki nima hladnega orožja oziroma simboličen izraz takšnega stanja. Toda v negotovih razmerah je bila zavest o tem pomenu dolgo živa, kot kaže npr. leta 1777 zapisana izjava ob rokovanju. Takrat je blizu Krnice v Istri sedem razbojnikov srečalo drvarja; eden mu je ponudil roko, drvar se je z njim rokoval in hkrati rekel: **Pet in pet je deset**. Rek je pomenil, da v pesti nima ničesar razen pet prstov in da meni, da je tako tudi v razbojnikovi roki (Bertoša 1989: 105). Tudi drugačne okoliščine določajo različne pomene rokovanj. Tako se npr. v banatski vasi, kjer se vsi medsebojno pozdravljajo, rokujejo ob prihodu in odhodu, vendar le tisti, ki so si osebno blizu (Milosavljević 1980: 153), v osrednji Bosni so v tridesetih letih 20. stoletja menili, da se ob srečanju ljudje sploh niso pozdravili, če se ob besednem pozdravu niso tudi rokovali (Filipović 1949: 186).

Seveda različne pomene pri rokovanju poudarjajo izrazi obraza, način in čas stiska roke in podobno. Vsaj ponekod so bile v navadi tudi **kretnje**

medsebojno iztegnjenih rok, ki so nakazan objem ali rokovanje, vendar pozdrav brez dotika. Takšen pozdrav je večkrat upodobljen na kitajski slikariji na svili iz prve polovice 12. stoletja, ki kaže množico ljudi, ki gredo na praznovanje pomladi; med njimi so tudi znanci, ki se srečajo in pozdravijo na omenjen način (Lützelner 1964: 226).

Razne oblike rokovanja so danes znane in v navadi skoraj povsod, njihova raba, priložnosti zanjo in nekateri pomeni pa se večkrat razlikujejo (Ogrizek / Daninos 1966: 14–18, 29, 39, 77, 95, 117, 184, 233, 300, 305, 334, 340, 368, 386, 404; Osredečki 1994: 151). Neke vrste ročnega dotika so močno odvisna od kulturnih okolij. Ponekod v Franciji je ob pozdravu medsebojno moško **uščipnenje** v uho znak odobravanja, ponekod v Italiji je uščipnenje v lice znak prijateljstva (Ogrizek / Daninos 1966: 14, 95).

213

Na Slovenskem je bilo v plemiškem okolju rokovanje v navadi vsaj že v poznem srednjem veku. Leta 1485 je goriški grof obiskal škofa in njegovega spremljevalca, ki sta bila na vizitacijskem potovanju po Koroški, in se z obema pozdravno rokoval, nato pa po obisku za slovo še tretjič (... *manu propria apprehensos ... tertio tactis manibus ...*; Vale 1943: 143, 144). Naslednjega leta sta se na gradu Rožeku isti škof in grajska gospa po blagoslovu medsebojno (besedno) pozdravila in se rokovala (... *salutem salutis et manum manui mutuo iunxerunt ...*; Vale 1943: 208). Kot slovo je rokovanje večkrat upodobljeno na freskantskih upodobitvah Pohoda Sv. treh kraljev. Na cerkveni freski v Gradišču pri Divači iz poznega 15. stoletja si stiskata desnici Herod in Melhior, najmlajši od kraljev. Vsaj delno je bilo rokovanje znano tudi med preprostimi ljudmi. Na sliki Jakoba Palme starejšega iz začetka 16. stoletja, na kateri je biblijski prizor srečanja Jakoba in Rahele (Genesis 29: 9-12) in jo hrani Slikarska galerija v Dresdenu, je upodobitev rokovanja in hkratnega medsebojnega poljuba na usta ob srečanju medsebojno neznanih moškega, ki drži v levici sneti klobuk, in pastirice. Prizor je postavljen v naslikano okolje hribovite Benečije in bi bil kajpak domač beneškemu Slovincem. V poročilu, ki velja za čas med letoma 1766 in 1787, je omenjeno, da se na tujem Kranjci ob besednem pozdravu rokujejo (... *grüßsen sie sich durch Reichung der Hand mit den Worten: Bog te primi, Gott empfang dich ...* Hacquet 1801: 33). Pomeni rokovanj so bili sicer različni, vsaj v 17. stoletju tudi že kot potrditev dogovora, kar kaže besedna zveza *kir edin enimu v'roke feshe, inu oblubi* (Stabej 1997: 381). Zdi se, da je bil v kmečkem okolju ta pomen veljavnejši kot pozdravni; vsaj v 20. stoletju in danes pa je pozdravno rokovanje bolj ali manj v navadi pri vsem prebivalstvu.

Objem

Objem je drža bližine in poudarjene prijaznosti, navadna v zelo različnih kulturah, kjer pa lahko ima različne pomenske odtenke (Encyclopaedia Britannica 1965: 903; Ogrizek / Daninos 1966: 15, 17, 74, 117, 254, 368). Najbrž je zelo stara in ni lastna samo ljudem; prakticirajo jo nekatere vrste opic. Kdaj je ta drža postala

tudi pozdrav, ne vemo. V sanskrtski *Rig Vedi*, religioznem spisu, ki sodi v čas pred okoli štiri tisoč leti, je v eni od himn omenjen objem, ki bi lahko bil tudi pozdrav. Gospodar smrti Jama reče svoji ženski dvojnici Jami, naj objame nekega drugega (Čurić 1951: 127). Iz 13. stoletja pred našim štetjem je v pomenu pozdrava izpričan objem na stenski slikarji v grobnici egipčanske kraljice Nefertari: kraljico, ki pride v onstranstvo, pozdravi Izida, boginja zaščitnica mrtvih z objemom (Rachewiltz 1965: sl. 27). Podobno pozdravi Izida tudi princa, sina Ramzesa III. na stenskem reliefu iz 12. stoletja pred našim štetjem (Larousse 1979: 21); Ptah, bog stvarnik, glavar podzemlja, pozdravi prišlega kralja Sesostrisa I. iz 20. stoletja pred našim štetjem tako, da ga z rokami objame okrog pasu, kar je reliefno upodobljeno (Lützel 1964: 117).

214

Seveda pa objem ni bil vedno pozdrav. Na kiparski upodobitvi iz začetka 4. stoletja, ki predstavlja po dva in dva objemajoča se tetrarha (sovladarja) rimskega imperija in je danes vzdana na zunanščini cerkve sv. Marka v Benetkah, je objem gotovo le znak njihove medsebojne sloge.

V spisu iz prve polovice 12. stoletja v Angliji je omenjeno objemanje kot pozdrav, ker gre za snidenje dveh nasprotnikov kralja Arturja, bratov, ki se objameta in medsebojno poljubita, ter večkratni objem Arturja z nečakom in kraljevskim sinom, ki mu je prišel z vojsko na pomoč (Monmouth 1987: 40, 41, *Historia*, izvirna poglavja CXLIII in CXLIV). Ob snidenju vidca Merlina s sestro kraljico in ženo je omenjeno objemanje, pri katerem sta ženi ovijali roke okrog njegovega vratu (Monmouth 1987: 87, *Vita*, izvirni verzi 215–218). Seveda je bilo objemanje lahko tudi koristoljuben pozdrav. Po zapisu iz 12. stoletja so gostilničarji romarje na poti v Santiago da Compostela pozdravljali z objemom in poljubom (Foster 1986: 191).

Iz srede 15. stoletja iz Neaplja je sporočen pozdrav starke, ki objame mladeniča iz Perugie (Boccaccio 1964: 76). Sicer je bilo pozdravno objemanje marsikje v navadi, tudi kot slovo. Tako se je npr. v kmečkem istrskem okolju leta 1635 v Vabrigi hotel ponoči nečak posloviti od strica z objemom (Bertoša 1989: 44). Včasih so okoliščine narekovale primernost pozdravnega objemanja. Leta 1819 je sporočeno, da se dalmatinski Morlaki na praznikih, sejmu ali pri cerkvi pozdravijo z objemi; dekleta so objemala tudi popolne neznance (Levental 1989: 255).

Objem je včasih samo nakazan z razširjenimi rokami. Ta kretnja je navadno simbolno vabilo iz večje oddaljenosti v objem (Morris 1985: 143). Pogosto je demagoška; uporabljajo jo zlasti veljavni posamezniki pred množico. V rabi je tudi danes, vendar je precej stara. Tako si je npr. zarotnik Otho leta 69 pridobil naklonjenost rimskih vojakov tudi z razprtimi rokami (Tacit 1987: 60, 61). Ta drža je upodobljena tudi na perorisbi znamenitega *Utrechtskega psaltra* (Veyne 1996: 427) iz zgodnjega 9. stoletja, ki je sicer naslonjena na antično predlogo iz 4. ali 5. stoletja: oseba vrh mestnih vrat z razširjenimi rokami pozdravlja vojsko, ki z božjim blagoslovom prihaja v mesto.

Oblike pozdravnega objema so seveda precej različne glede na bližino, medsebojne kretnje in drže trupa, rok in glave. Njihova poznavanja v starejših

krščanskih obdobjih od 12. stoletja naprej najbolj izpričujejo zelo številne upodobitve različnih pozdravnih objemov sv. Elizabete in sv. Marije (predstavitve zapisa v Lukovem evangeliju 1: 39–41).

Na Slovenskem je objem kot pozdrav izpričan za pozni srednji vek, čeprav je bržčas bil v rabi že mnogo prej. Leta 1486 sta oglejski kancler in koroški arhidiakon ob prihodu na grad Rožek na ukaz kastelana njegovo soprogo objela v pozdrav *po krajevnem običaju* (... *ex ritu regionis*; Vale 1943: 210). Na védenje o pozdravnem objemanju kažejo razne nabožne upodobitve. Judežev izdajalski pozdrav Jezusu je navadno naslikan kot poljub in objem (npr. na cerkveni freski iz srede 15. stoletja v Srednji vasi pri Šenčurju); v prisrčen pozdrav se objameta noseči Marija in Elizabeta (na krilnem oltarju iz začetka 16. stoletja iz Gornje Lendave; Balazič 2009: 78) ali Ana in Joahim (na freski iz leta 1504 v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom). Seveda pa je objem imel in ima še druge pomene, na kar kažejo npr. starejše razlage tega dejanja: *eniga k'febi partiskati, greiti, rediti* (Stabej 1997: 234).

215

Pozdrav z nosoma

Dotikanje z nosovoma kot izraz enakovrednosti, osebne bližine oziroma pozdrava je bilo znano v starem Egiptu. Upodobitev te medsebojne kretnje je na reliefu, ki kaže visoka dvorna uradnika, in na reliefu, ki predstavlja faraona Sesostrisa I. in boga stvarnika Ptaha; prvo delo sodi v čas okoli 2380 pred našim štetjem, drugo je nastalo okoli leta 1950 pred našim štetjem (Pörtner 1989: 168, 145).

Leta 1773 je v opisu kulture prebivalcev otočja Tonga zapisano: *Najnavadnejši način pozdravljanja je dotik ali stik nosov, tako kot na Novi Zelandiji* (Cook 1950: 163). Gre za kretnjo, ki je v množični zahodni kulturi postala znana kot eskimski pozdrav ali eskimski poljub po nemem etnografskem filmu z naslovom *Nanook Severa*, ki ga je posnel Robert Flaherty leta 1921. Danes je med Eskimi ta pozdrav nadomeščen z nežnim, visoko dvignjenim rokovanjem in hkratnim nasmehom (Ogrizek / Daninos 1966: 184). Ta pozdrav se sicer zdi nenavaden predvsem pripadnikom zahodne trivialne kulture; poznajo ga še marsikje v jugovzhodni Aziji in drugod (Encyclopaedia Britannica 1965: 903). Pomeni te kretnje so seveda spremenljivi. Danes je v polinezijski kulturi Tikopijev ta kretnja možna le med družbeno enakimi, novozelandski Maori pa to kretnjo združijo z rokovanjem in jo rabijo le še ob svečanih priložnostih (Morris 1985: 75, 76). Prvotno je pomen takšnega pozdrava temeljil na izmenjavi zaznav telesnega vonja (Erdeljanović 1932: 49).

Poljub

Poljub je staro dejanje z različnimi pomeni. Najbrž je nastalo v človeški evoluciji; mati je odvajala dete od dojenja z dajanjem prežvečene trdne hrane v usta (Morris 1985: 104). Vsekakor je poljub dostikrat prisrčen pozdrav.

Za 5. stoletje pred našim štetjem velja poročilo o pozdravnem poljubljanju na cesti v Perziji. Če se srečata dva enakega stanu, se za pozdrav poljubita na usta; če je eden za spoznanje družbeno nižje, se poljubita na lici; če pa je eden povsem preprostega rodu, se vrže drugemu pred noge in poljubi zemljo (Herodot 2003: 111, 112). V starozaveznem biblijskem sporočilu, ki bržčas velja še za starejši čas, je ob srečanju sprtih bratov omenjen objem in poljub (Genesis 33: 4). V klasični Grčiji je bil poljub roke, prsi ali kolena znak potrditve nižjega družbenega položaja poljubovalca (Encyclopaedia Britannica 1965: 904).

216

V poznohelenistični kulturi je bil poljub kot pozdrav znan; v evangelijih je omenjeno, da pride Juda k Jezusu in ga poljubi, s čemer ga pozdravi in izda oborožencem (Matejev evangelij 26: 48, 49; Markov evangelij 14: 44, 45; Lukov evangelij 22: 47, 48). Ponekod je tedaj pomenil poljub obvezen izraz dobrodošlega pozdrava; po pisanju v Lukovem evangeliju (7: 45) je Jezus očital farizeju, da ga ni poljubil, ko je povabljen prišel k farizeju na obed. V rimski antiki je pozdravni poljub pomenil tudi formalno počastitev. Tedanji zapis z ogorčenjem omenja, da je leta 84 našega štetja cesar Domicijan sprejel Agrikolo, cesarskega namestnika iz Britanije, ko je ta zmagoslavno prišel v Rim, le z bežnim poljubom (Tacit 2004: 139). V rimski antiki je bil poljub tudi poslednji pozdrav, s katerim se je najbližji sorodnik poslovil od umirajočega (Guhl / Koner 1994: 591).

Krščanstvo je uvedlo pojem poljuba kot pozdrava pred skupno molitvijo med verniki in med vernicami; pozneje ga je postopoma nadomeščal objem; hkrati so obstoječa medsebojna bogoslužna poljubovanja in poljubljanja relikvij in podobnega krovno imenovali liturgični poljub. V biblijski novi zavezi sta pozdravni poljub naročila sv. Pavel in sv. Peter: *Pozdravite se med seboj s svetim poljubom* in *Pozdravite se med seboj s poljubom ljubezni* (Pismo Rimljanom 16: 16; Prvo Petrovo pismo 5: 14). V evropski srednjeveški krščanski kulturi je bilo pozdravno poljubljanje znano. Tako npr. v drami iz 10. stoletja reče cesarjeva hči hčerama vojskovodje, naj je ne pozdravita s prostracijo, ampak s poljubom (Hrosvitha 1988: 74, 75). Tudi v visokem srednjem veku so se pozdravno poljubljali. V opisu iz prve polovice 12. stoletja v Britaniji je kralj Rodarh ob srečanju prijel kraljico za roko, jo posadil zraven sebe, objel in poljubil na usta (Monmouth 1987, str. 88: *Vita*, izvorni verzi 255–257). Na poznavanje pozdravnega poljubljanja v poznosrednjeveški Italiji kaže znamenita Giottova freska iz časa med letoma 1305–1307 v kapeli Arena v Padovi, ki predstavlja Judov pozdravni poljub Jezusu na usta. Sicer je bilo v srednjem veku poljubljanje vsaj ponekod v navadi tudi med preprostimi ljudmi. V začetku 14. stoletja je v oksitanski patarenski vasi prišli vaščan vaščanki sporočil pozdrave njene sestre; v zahvalo ga je poljubila (Le Roy Ladurie 1991: 151). V zgodnjem 16. stoletju so v Rusiji ugledne hišne goste pozdravljali tudi s poljubom (Herberstein 2001: 71).

Poljubljanje je bilo in je marsikje razširjeno, vendar so njegovi pomeni največkrat odvisni od kulturnega okolja. Tako je bilo npr. v drugi polovici 18. stoletja v Dalmaciji med Morlaki poljubljanje precej običajno. Morlaka, ki je prišel na prenočevanje k drugemu Morlaku, je ob prihodu poljubilo najstarejše dekle ali mlada žena. Dekle je s poljubom pozdravilo sovaščana, če ga je srečalo na

poti. Pred cerkvijo so se vsevprek pozdravno poljubljali žene in dekleta, mladeniči in starci iz več vasi. V okolici Drniša so morale morlaške neveste prvo leto po poroki poljubiti vsakega Morlaka, ki je prišel v hišo (Fortis 1984: 38, 46, 52). Poročilo iz leta 1857 navaja o teh šegah še nekaj opažanj: moški ob srečanju stoji in čaka, da ga ženska poljubi na obe lici, kar pa ne velja, če je zelo star ali brez posebnega ugleda. V nasprotnem primeru pa se mora ženska globoko pokloniti in ga še poljubiti na oči, čelo in usta, se spet prikloniti in ga vprašati po zdravju; ves ta čas moški stoji mirno (Pederin 1989: 226).

Zdi se, da sodi poljub med kretnje, razumljive med številnimi kulturami. Nezaupljivi prebivalec Nove Zelandije je leta 1773 s Cookom sklenil sporazum na poseben način. Prinesel je neko travo, ki sta jo med govorjenjem nato držala vsak na enem koncu, nato sta se medsebojno poljubila (Cook 1950: 132). Poljubi so lahko seveda zgolj simbolni. Zarotnik Otho si je leta 69 pridobil naklonjenost vojakov tudi s kretnjami **pošiljanja poljubov** (Tacit 1987: 60, 61). To gesto, navadno pri nekaterih ženskah, poznamo tudi v sedanji zahodni kulturi kot pozdrav, slovo ali zgolj izraz naklonjenosti: na dlani se poljubi konce prstov in ta simbolni poljub odpihne ali s kretnjo usmeri k prejemniku.

217

Pomeni in vrste poljuba kot pozdrava so bili in so v različnih kulturnih okoljih zelo različni. Poljub med moškimi je ponekod v navadi, drugje je nesprejemljiv, podobno velja za poljubljanje med ženskami; ponekod je v navadi poljub na usta kot čustven pozdrav ali slovo, drugje le na lice; nekje se pozdravno poljubijo večkrat zapored; dostikrat je v sedanjih družbah uveljavljen le pozdravni objem lice ob lice z navideznim poljubom (Morris 1985: 90, 91; Ogrizek / Daninos 1966: 17, 18, 29, 74, 111, 141, 211, 254, 368).

Na Slovenskem je bilo poljubovanje vsaj deloma znano že od nekdaj; neodgovorjeno pa ostane vprašanje, kdaj in koliko so ga uporabljali za pozdrav, čeprav so za ta pomen vedeli vsaj glede na nabožne upodobitve Judeževega poljuba. Najbrž je bilo pozdravnega poljubljanja več med čustveno bližnjimi ljudmi, kot kažejo nekateri poslovilni zaključki pisem iz poznega 17. stoletja baronice iz Koče vasi hčeri v Trst. Tako je enkrat njeni družini v zapisu poslala dobre želje in hčeri poljube: *is tem vas bugu perporotzim ino ti million Crat Cusnem ...*; in drugič vsem poljube, posebej še vnuku: *... no vas 1000 crat cusnem posobe moiga lubiga gobrieltza ...* (Merkù 1980: 86, 87 EMC / št. 21; 32, 33 EMC/ št. 2). V 20. stoletju je bil poljub kot pozdrav, tudi na usta, v meščanskem okolju med bližnjimi precej navaden, manj in le ponekod tudi v kmečkem okolju. Danes je poljub na lice precej običajen prisrčen pozdrav.

Poljub roke

Poljub roke je v različnih okoljih imel različne pomene, največkrat je sicer potrjeval nižji položaj poljubovalca ali skrajno ponižno prošnjo. Na grški upodobitvi iz 1. stoletja, ki kaže prizor iz *Iliade*, vidimo klečečega moža, ki drugemu poljublja

roko; prizor predstavlja kralja Priama, ko prosi Ahila za Hektorjevo truplo (Athenaion-Bilderatlas: str. 238). Na reliefu v znamenitem kmerskem templju Angkor Thom iz 12. stoletja je upodobljen klečeči moški, ki poljublja roko sedečemu (gl. Marg 1973: sl. 35 na str. 36). V obredih srednjeveškega evropskega fevdalizma so bili vazali dolžni poljubiti roko svojemu gospodu (Kretschmer 2008: 248). Na madžarski slikarski upodobitvi iz leta 1506, ki kaže srečanje Device Marije in Elizabete, je zadnja v znamenje pozdrava in čaščenja z obema rokama prijela Marijino levico, jo dvignila k ustom in poljubila (Dénes 1963: sl. 31). Ko je znameniti diplomat Sigmund Herberstein leta 1549 kot poslanik prišel k sultanu Sulejmanu Veličastnemu, mu je poljubil desnico *v službi miru* (Herberstein 2001: 175). Na perzijski miniaturi iz 16. ali 17. stoletja klečeči moški poljublja roko sedečemu (Surieu 1968: 136).

218

Leta 1773 so na otočju Tonga žene dostikrat poljubile roko Jamesu Cooku in jo nato položile na svojo glavo, kar je bila kretnja z več pomeni, največkrat v smislu potrditve ali zahvale (Cook 1950: 164). Poljub roke je bil marsikje znan, čeprav se je vsaj ob odmiranju stanovske družbe dostikrat zdel neprimeren. Učenjak Franjo Petrišević, ki je leta 1573 oskrbel tisk znamenite Kotruljevićeve knjige, je očitno iskreno hvaležno zaključil posvetilo prijatelju Giacomu Ragazzoniju, ki je tiskanje denarno omogočil: ... *e baciole le mani* (Kotruljević 1989: 28, 29). V povsem drugačnem pomenu je npr. v sredi 18. stoletja literarni pripovednik Tristram v nagovoru bralcem, angleški podeželski gospodi in premožnim meščanom ironično omenil: *Gospodje, poljubljam vam roke* (Sterne 1968: 129).

Ozadja pozdravnega poljubljanja rok so zelo različna. Na Poljskem in Madžarskem se je v drugi polovici 20. stoletja ohranilo poljubljanje rok ženskam kot demonstracija meščanske olike; s to gesto je bilo večinoma izraženo nasprotovanje diktaturi Komunistične partije, ki je po sovjetskem vzoru zavračala del meščanske kulture in vpeljala nekaj "rovtarskih" navad. V kmečkem okolju v banatski vasi mlajši ob srečanju ali slovesu poljubijo roko starejšim (Milosavljević 1980: 153). V sedanji zahodni kulturi je sicer poljubljanje rok redko; ker se izvaja s sklonjeno glavo, ima prizvok servilnosti, sicer pa je bilo že nekdanj večinoma znak nižjega družbenega položaja poljubovalca (Morris 1985: 104, 106, 135; Ogrizek / Daninos 1966: 29, 95, 131, 153, 155, 159, 161, 301).

Na Slovenskem je bil v srednjem veku poljub roke znan. Leta 1486 so v samostanu Velesovo nune v slovo poljubile desnico škofu, ki je bil na vizitaciji; naslednjega leta so vse imenitne grajske gospe in gospodične v pozdrav poljubile roko istemu škofu, ko je prispel na slovenskokonjiški grad (... *deosculataque episcopi dextera; ... que omnes nostri manum pontificis deosculate sunt*; Vale 1943: 187, 252). V 17. stoletju so belokranjski pravoslavni uskoki popom poljubljali roko (Valvasor 1689: II. del, 7. knjiga, str. 295; Škafar 1988: 93). Tedaj so poljub roke, tudi kot frazo, poznali v plemiškem okolju. Tako je leta 1686 baronica iz Trsta z njim poslovilno zaključila pismo baronici materi v Koči vasi: *sem im pochleuno perporozhimo no im kuscne mo nih Roke ...* (Merkù 1980: 20, 21 MIM/št. 2). V 19. stoletju je bil vsaj v kmečkem okolju poljub roke primeren pozdrav otrok kaplanu,

ki je prišel na obisk, v nedeljo po kosilu očetu in materi, pri odhodu od obiska pri župniku in deklice ob prošnji za službo pesterne pri graščinski gospe (Slomšek 1857: 3, 5, 284). V sredi 19. stoletja in obdobju med svetovnim vojnama so v meščanskem okolju menili, da je poljubljanje rok zastarelo (Vesel 1868: 117; Bon ton 1926: 129, 130).

Sestavljeni gibni pozdravi

Pozdravljalci dostikrat sosledno ali sinhrono združijo več pozdravnostnih prvin ali tudi prvin, ki niso le pozdravne; dostikrat je to prijaznostni ali dobrodošlostni poudarek. Dejanja, ki sicer nimajo pozdravnega pomena, lahko v posebnih okoliščinah tvorijo podobno sestavljene pozdrave. Tako je npr. nasmešek lahko rabljen kot pozdrav, vendar poredkoma samostojno; večkrat je združen s priklonom ali rokovanjem. Besedni pozdravi lahko spremljajo skoraj vse gibne pozdrave, npr. različne geste dvignjenih rok, na prsih sklenjenih, navzgor usmerjenih dlani, rokovanj, vstajanj, priklonov, poklekov, odkrivanj glave, objemov, poljubov in drugih (Makarovič 2013: 227–229). Poseben združen pozdrav je lahko tvorjen s ponavljanjem enakih gibov (npr. mahanje z roko) ali s sinhronim združenjem različnih prvin (npr. rokovanje z desnico ob dvigu klobuka z levico) ali s soslednim opravljanjem dveh ali več različnih prvin (npr. dvignjeni roki sledita objem in poljub).

219

Ponavljanje enakih pozdravnih gest je zelo razširjeno, vendar je dostikrat odvisno od slučajnih okoliščin ali je le čustven poudarek. Ponekod so ponavljanja standardna pozdravna ritmična oblika. V nekaterih skupnostih v srednji Afriki jo tvorijo s stegovanjem rok, z udarjanjem po prsih, s ploskanjem, z vihtenjem kopij, z udarci s komolci ob tla, odkimavanjem, včasih celo z obračanjem od pozdravljenca; seveda poznajo tudi rokovanja, pokleke in druga pozdravljanja, ki so lahko ponavljana ali ne (Ogrizek / Daninos 1966: 383).

Mahanje dvignjene roke je največkrat pozdrav na daleč, včasih je poudarjeno z vidnejšim predmetom v roki. Tako je npr. leta 1811 na otoku Rabu, ko je ladja že plula, kapitan v slovo mahal s slamnikom (Pederin 1989: 257). Ponavljanje pozdravnih gest posamezniku, ki ga pozdravljajo vsi, je sicer večkrat ritualen religiozen odnos, kakršnega nazorno kaže npr. dejavnost, ki so jo še v prvi polovici 20. stoletja opravljali v suhi pokrajini živeči Indijanci Zuni. Duhovniki so se junija osamili in večdnevno opravljali molitvene obrede za dež; če je ta res padel, so se jim ob odhodu iz osamljenja vsi zahvaljevali in jih pozdravljali (Benedict 1976: 93). Pomensko sorodna oblika medsebojnega skupinskega ponavljalnega pozdravljanja s ploskanjem je bila npr. množično prakticirana v Sovjetski zvezi in na nekaterih zborovanjih, zlasti kongresih oblastnikov, tudi v drugi Jugoslaviji uveljavljena vsaj še v 60. letih 20. stoletja.

Na Slovenskem je bilo takšno pozdravljanje znano, čeprav redkeje kot drugod v skupni jugoslovanski državi. To je bilo vzajemno, tudi dolgotrajno **ploskanje**

izbrancev na odru in vseh udeležencev v dvorani, ki so ob tem **vstali** s sedežev. Združene so bile kretnje in zvok; izražani so bili pozdravljanje, navdušenje, enoumna pripadnost skupnosti. Ploskanje kot pozdrav in hvala Bogu je sicer zelo staro; omenjeno je v biblijski stari zavezi (*Vsa ljudstva, ploskajte z rokami, vzklikajte Bogu ...*; Psalm 47 /46/: 2) kot izraz odobravanja, navdušenja, marsikdaj in marsikje je bilo in je še v navadi tudi kot pozdrav. Starejši Slovenci in Slovenke pomnimo še druge sorodne množične pozdrave kot obvezna “prostovoljna” stanja v vrstah ob cestah, ko smo z mahanjem zastavic in cvetja pozdravljali nekatere domače politike ali diktatorje iz tako imenovanih neuvrščenih držav; šlo je za parareligiozne ceremonije lojalnosti domači oblasti, kakršne so sicer pogostoma del totalitarnih diktatur in jih je znaten del prebivalstva v Sovjetski zvezi, fašistični Italiji, nacistični Nemčiji in v drugi Jugoslaviji opravljal prostovoljno in z navdušenjem.

Združevanja različnih pozdravnih kretenj in nepozdravnih dejanj oziroma njihove konverzije v pozdrav so največkrat kulturno konvencionalna. Tudi posebni smisli nekaterih gest so dostikrat kulturno vezani. Tako npr. Tibetanci ob pozdravu **pokažejo jezik** v znak spoštovanja; morda bi lahko iskali pomen te geste kot znak iskrenosti – kot simbol prehoda iz teme na svetlobo, ali v primeri, da je imel Buda zgovoren jezik za modrosti (gl. Cooper 1986: 58). Včasih pozdravi niso le darovanja želja, besed in kretenj, ampak tudi snovnih simbolov. V okeitanski patarenski vasi je v začetku 14. stoletja hišni gospodar pozdravil mimoidoče tako, da je **vstal in jim ponudil kruh in mleko** (Le Roy Ladurie 1991: 151). Podobna darilna pozdravna dejanja so znana marsikje. Takšen pozdrav sta mladi imenitni Tahitčanki leta 1769 namenili udeležencu Cookove odprave, ki je trgoval z domačini. Njun spremljevalec mu je najprej dal nekaj vejic pisanga, nato je pred njim na tla razprostrl tkanine. Nanje je stopila ena žena, **dvignila krilo in se pred njim razgaljena dvakrat obrnila**; to je ponovila še druga. Spremljevalec je nato zvil tkanine in jih dal oficirju, ženi sta ga še **objeli** in s tem je bil pozdravni obred končan, ne pa tudi pojasnjen (Cook 1950: 22, 23). Podobno nejasno razumljen je bil pozdrav, ki so ga Jamesu Cooku leta 1778 s čolnov namenili Indijanci Nootka pri Vancouvru. Glavni pozdravljalec je **vstal, govoril in metal perje** proti pozdravljenju, medtem ko so govornikovi spremljevalci proti pozdravljenju **metali rdeč prah** (Cook 1950: 315).

Sestavi različnih pozdravnih prvin so včasih bolj, včasih manj urejeni. Sosledno so praviloma urejene pogrebne šege, ki so hkrati pozdravna slovesa od mrtvih. Te šege so zelo različne in so lahko zelo stare, so splošno razširjene, čeprav imajo številne različne pomene; ob poslovilno pozdravnih opazimo pri vseh zlasti skupnostno urejanje sprememb, ki nastanejo ob smrti pokojnice ali pokojnika. Pozdravno slovo je kajpak le ena prvin teh šeg. Med primere, ki kažejo na skrajne možne razsežnosti takšnih dejanj, moremo šteti iz konca 19. in iz začetka 20. stoletja izpričano **slovo od pokojnega** pri Indijancih Fox, ker ga predstavlja **praznik posvojitve živega**; do posvojenca so morali gojiti enak čustven in rodbinski odnos, kot so ga imeli do pokojnega; menili so, da se njegova duša lahko le tako odstrani (Lévi-Strauss 1966: 236).

Nekaj podobnih pozdravnih dejanj je znanih tudi na Slovenskem. V 17. stoletju so se ponekod na Gorenjskem, pri Gamberku, Kolovratu, Mediji in drugod ženske ob snidenjih pristrčno pozdravljale tudi tako, da so si medsebojno **z desnico dotaknile leve dojke** (... *bewillkommen sie sich also / daß Eine der Andren / mit der rechten Hand / an die lincke Brust greiff*; Valvasor 1989, II. del, 6. knjiga, str. 287), sicer je bila drugod splošnejša navada rokovanje. Pisec teh vrstic ne najdem razlage za nastanek in pomen takšnega pozdravljanja. Morda sodi v širok okvir pojmovanj, da dotik roke lahko prenaša duhovno ali telesno moč, kar je bilo tudi na Slovenskem znano vsaj po biblijski novi zavezi (npr. dotik Jezusa ali sv. Pavla; Matejev evangelij 8: 3; Apostolska dela 28: 8). Sicer bi pomen lahko širše iskali tudi v okviru zahodnjaške simbolne tradicije, v kateri pomeni desnica odkritosrčnost in belo magijo (Tresidder 2004: 221). Sestavljen je bil tudi kmečki moški spoštljiv pozdrav uglednim ljudem oziroma gospodom na Kranjskem v 17. stoletju; tvorili so ga rahlo **klecenje nog, šibek priklon celega telesa in udarec desnice na prsi** (*Der Bauren Reverentz gegen fuernehmen Leuten ... Er beugt beyde Knie zugleich / neigt sich auch in etwas / mit dem gantzen Leibe / und klopf* / unter Sothanen biegen / buecken / und neigen / einmal / mit der rechten Hand / an die Brust. Valvasor 1689: II.del, 6. knjiga, str. 287). Nastanek takšnega soslednega gibanja je bil bržčas naslonjen na koreografski prvini tedanjega plemiškega poklona, na rahel počep z obema nogama in na srce položeno levo roko (Neubauer 2002: 44, 45), vendar je bil v kmečki varianti že tako drugačen, da bistroumni Valvasor takšnega nastanka ni omenil. Seveda so v takšnih dejanjih hkrati izražali in izražajo dobrodošlost zlasti še z načini izvedb gest, mimiko in vedenjem. Ob tem nekatera darilna dejanja še posebej poudarijo dobrodošlost. V kmečkih okoljih na Slovenskem so ponekod še v obdobju med svetovnimi vojnami dobrodošlemu gostu pozdravno ponudili kruh; tega ni smel odkloniti niti odnesti iz hiše (Möderndorfer 1946: 197). Leta 1485 je fevdnik koroškega gradu Lengberga izročil prišlemu škofu, ki je bil na vizitacijskem potovanju, grajske ključke v znak, da lahko z vsem ustreznim razpolaga, kot da je njegovo (Vale 1943: 141). Znak dobrodošlosti je bila tudi imenitnejša pivska posoda, na Slovenskem znana pod imenom *bilikum* (ki je morda nastalo že v srednjem veku iz tedanjega nemškega *willekum/willkommen*); Lexer 1986: 321). Polno vina so jo pozdravno ponudili gostu, ki jo je kot odzdrav moral izpiti, kar je npr. izpričano leta 1487 v plemiškem okolju blizu Ptujске gore (Vale 1943: 238). Te posode so bile brez stojnega dela; brez težav jih je bilo mogoče odložiti le, ko so bile izpraznjene. Pozneje so to ime prenesli še na posebne, domiselno sifonsko izdelane šaljive posode; kdor ni poznal posebnih sesalnih postopkov, iz njih ni mogel piti, ne da bi se polil; ali pa je bil povabljen, naj prvi pije z gostiteljema iz povezanih treh čaš in je iz takšne (skrivno vezne) posode popil trojno mero. Vsaj v 19. stoletju so kozarec, v katerem so vino ponudili prišlemu gostu, imenovali tudi *dobrodošlica* (Pleteršnik 1894: 144).

LITERATURA IN VIRI

ATHENAION-Bilderatlas

1968 *Athenaion-Bilderatlas zur deutschen Geschichte*. Frankfurt am Main: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.

BALAŽIC, Janez (ur.)

2009 *Umetnine iz Prekmurja: od romanike do modernizma*. [Razstavni katalog]. Murska Sobota: Pokrajinski muzej.

BARRY, Gerald (ur.)

1970 *Komunikacije in jezik: sodobna ilustrirana enciklopedija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BENEDICT, Ruth

1976 *Obrasci kulture*. Beograd: Prosveta.

BENESCH, Kurt

1979 *Uganke preteklosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BERTOŠA, Miroslav

1989 *Zlikovci i prognanici: socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću*. Pula: Grozd.

BIEDERMANN, Hans

1989 *Knaurs Lexikon der Symbole*. München: Drömer Knaur.

BOCCACCIO, Giovanni

1964 *Dekameron*. Zagreb: Matica hrvatska.

BON ton

1926 *Bon ton: knjiga o lepem vedenju, govorjenju in oblačenju v zasebnem in javnem življenju*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.

BOSTROM, Jack (ur.)

2005 *National Geographic visual history of the world*. Washington, D. C.: National Geographic Society.

BULLOCK, Allan ... [et al.]

1962 *History: civilization from its beginnings*. London: Macdonald.

BUSSAGLI, Mario

1965 *Arte del Gandhāra*. Firenze: Sadea/Sansoni.

CASTIGLIONE, Baldesar

1986 *Dvoranin*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.

CHARLES-Picard, Gilbert (ur.)

1983 *Larousse encyclopedia of archaeology*. New York: Larousse.

COOK, James

1950 *Putovanja oko svijeta: izbor*. Zagreb: Novo pokoljenje.

COOPER, Jean Campbell

1986 *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd: Prosveta: Nolit.

CURTIS, John E.; READE, Julian E.

1995 *Art and empire: treasures from Assyria in the British Museum*. London: The Trustees of the British Museum.

ČURIĆ, Vojislav

1951 *Književnosti starog Istoka*. Beograd: Novinarska i diplomatska visoka škola.

DÉNES, Radocsay

1963 *Gótlkus festmények Magyarországon*. Budapest: Képzőművészeti alap kiadóvállalata.

EARLY Europe

1995 *Early Europe: mysteries in stone*. New York: Time-Life Books.

ENCYCLOPAEDIA Britannica

1965 ENCYCLOPAEDIA Britannica. Vol. 19. New York: William Benton.

ERDELJANOVIĆ, Jovan

1932 *Osnove etnologije*. Beograd: Zadruga profesorskog društva.

- FILIPOVIĆ, Milenko S.
1949 *Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji*. Beograd: Srpska akademija nauka.
- ENCIKLOPEDIJA
1984 *Stare kulture*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Velika ilustrirana enciklopedija)
- FORTIS, Alberto
1984 *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus.
- FOSTER, Norman
1986 *Hodočasnici*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- FURNOAGROFIOT, Dionisij
1968 Erminija ili Nastavlenie v živopisnom iskusstv, sostavlennoe ieromonahom i živopiscem Dionisiem Furnoagrofotom. 1701–1733. V: N. Brkić, *Tehnologija slikarstva, vajarstva i ikonografija*. Beograd: Umetnička akademija. Str. 195–380.
- GODINA, Josip
1992 *Življenje Josipa Godine Verdélskega*. Trst: Marijin dom pri Sv. Ivanu.
- GRAFENAUER, Ivan
1973 *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba.
- GUHL, E.; KONER, W.
1994 *The Romans: their life and customs*. Teddington: Senate.
- HACQUET, B.
1801 *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven: deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion u. s. w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigem Aufenthalte in jenen Gegenden*. Leipzig: im Industrie-Comptoir.
- HANSEN, Wilhelm
Kalenderminiaturen der Stundenbücher: mittelalterliches Leben im Jahreslauf. München: Callwey.
- HAZLITT, W. C.
1995 *Dictionary of faiths & folklore: beliefs, superstitions and popular customs*. London: Bracken Books.
- HERBERSTEIN, Sigismund
2001 *Moskovski zapiski*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HERODOT
2003 *Zgodbe*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HINCKELDEY, Cristoph (ur.)
1981 *Criminal justice through the ages*. Rothenburg ob der Tauber: Mittelalterliches Kriminalmuseum.
- HROSVITHA
1988 *Drame*. Zagreb: Latina et Graeca.
- JERMOL, Jerko [France Bevk]
1938 *Lepo vedenje*. Gorizia: Unione editoriale Goriziana.
- JOGANSON, B. V. (ur.)
Iskusstvo stran i narodov mira. Zv. 1. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
1965 *Iskusstvo stran i narodov mira. Zv. 2*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- JOSEPHY, Alvin M., Jr.
1961 *The American heritage book of Indians*. New York: American Heritage Publishing.
- JULIAN [Flavius Claudius Julianus]
1987 *Izabrani spisi*. Beograd: Književne novine.
- KLAIĆ, Dragan
1988 *Pozorište i drame srednjeg veka*. Novi Sad: Književna zajednica.
- KORAN
2005 *Koran*. Tržič: Učila International.
- KOS, Dušan
Čas bojevnikov. V: Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja. [Faksimile]. Ljubljana: Viharnik.

- KOS, Franc
Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Knj. 5: (1201–1246). Ljubljana: Leonova družba.
- KOS, Janko
 1973 *Antologija svetovne književnosti: Orient – antika – srednji vek*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOTRULJEVIĆ, Bene
 1989 *O TRGOVINI / I O SAVRŠENOM / TRGOVCU / ČETIRI KNJIGE / Gospara Bene Kotruljevića / Dubrovčanina. / Napisane pred više od CX godina. / Sada se objelodanjuju. / Veoma korisne svakom / trgovcu / S DOPUŠTENJEM /*. Dubrovnik: RO DTS.
- KRETSCHMER, Hildegard
 2008 *Lexikon der Symbole und Attribute in der Kunst*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- LAROUSSE
 1979 *New Larousse encyclopedia of mythology*. London: Hamlyn.
- LE Roy Ladurie, Emmanuel (*Emanuel Le Roa Ladiri*)
 1991 *Montaju, oksitansko selo od 1294. do 1324*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- LEMIÈRE, Alain
 1961 *Japanska umetnost. Knj.1: Verska umetnost*. Beograd: Nolit.
- LEVENTAL, Zdenko
 1989 *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- LÉVI-Strauss, Claude
 1966 *Divja misao*. Beograd: Nolit.
- LEXER, Matthias
 1986 *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Stuttgart: S. Hirzel.
- LIVINGSTONE, E. A. (ur.)
 1997 *The Oxford dictionary of the Christian church*. Oxford: Oxford University Press.
- LURKER, Manfred
 1987 *Dictionary of gods and goddesses, devils and demons*. London; New York: Routledge.
- LÜTZELER, Heinrich
 1964 *Weltgeschichte der Kunst*. Gütersloh: Bertelsmann.
- MAKAROVIĆ, Gorazd
 2013 O pomenih besednih pozdravov. *Etnolog* 23 (74), str. 205–236.
- MÄRG
 1973 *Mārg: a magazine of the arts* 27, št 1(decemeber). Bombay: Marg Publications.
- MATIČETOV, Milko
 1992/1993 Od koroškega gralva 1238 do rezijanskega krajaua 1986. *Jezik in slovstvo* 38, št. 5, str. 169–174, 203.
- MAUDUIT, Jacques A.
 1961 *40.000 godina moderne umjetnosti*. Zagreb: Epoha.
- McDONALD, Jo; VETH, Peter (ur.)
 2012 *A companion to rock art*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- MEAD, Margaret
 1978 *Sazrevanje na Samoi: psihološka studija mladeži u primitivnom društvu, namenjena ljudima zapadne civilizacije*. Beograd: Prosveta.
- MERKÛ, Pavle
 1980 *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi-Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- MILOSAVLJEVIĆ, Milivoje
 1980 *Etnološka gradja o Srbima u Ostojićevu*. Novi Sad: Vojvođanski muzej. (Rad vojvođanskih muzeja; 26)
- MONMOUTH, Galfred
 1987 *Čitanje zmajevе utrobe: predanja starih Kelta*. Kruševac: Bagdala.

- MORRIS, Desmond
1985 *Govor tijela: priručnik o ljudskoj vrsti*. Zagreb: Avgust Cesarec.
- MÖDERNDORFER, Vinko
1946 *Verovanja, uvere in običaji Slovencev. Knj. 5: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- NEUBAUER, Henrik
2002 *Gib skozi stoletja: obnašanje, gibanje in odnosi med ljudmi od 15. do 18. stoletja*. Ljubljana: Forma 7.
- OGRIZEK, Dore; DANINOS, Pierre
1966 *Mednarodni bonton: zakonik občutljivosti in dobrih običajev po vsem svetu*. Ljubljana: Zavod za napredek gospodinjstva.
- OSREDEČKI, Eduard
1994 *Nova kultura poslovnega komuniciranja: poslovni bonton*. Lesce: Oziris.
- PARKER, Geoffrey (ur.)
1997 *Ilustrirana zgodovina sveta*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PEDERIN, Ivan
1989 *Njemacki putopisi po Dalmaciji*. Split: Logos.
- PLETERŠNIK, M.[aks]
1994 *Slovensko-nemški slovar. Del 1: A–O*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- PÖRTNER, Rudolf ... [et al.]
1989 *Alte Kulturen ans Licht gebracht: neue Erkenntnisse der modernen Archäologie*. Herrsching: Pawlak.
- PRICE, Martin (ur.)
1980 *Coins*. New York: Methuen.
- RACHEWILTZ, Boris de
1965 *La Valle dei Re e delle Regine*. Firenze: Sadea/Sansoni.
- RAGGHIANI, Carlo Ludovico
1976 *Narodni antropološki muzej Ciudad Mexico*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RICE, David Talbot (ur.)
1976 *Rani srednji vek*. Beograd: Jugoslavija.
- RUPPRECHT, Bernhard
1979 *Romanička skulptura u Francuskoj*. Beograd: Jugoslavija.
- SCHMITT, Jean-Claude
2000 *Geste v srednjem veku*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- SHAW, Ian; JAMESON, Robert (ur.)
2002 *A dictionary of archaeology*. Oxford: Malden: Blackwell.
- SLOMŠEK, Anton Martin
1857 *Blaže in Nežica v nedeljskejšoli*. V Celovcu: J. Leon.
- STABEJ, Jože
1997 *Slovensko-latinski slovar: po Matija Kastelic – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum, 1680–1710*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- STEMBERGER, Günter
1983 *2000 Jahre Christentum: illustrierte Kirchengeschichte in Farbe*. Herrsching: Pawlak.
- STERNE, Laurence
1968 *Tristram Shandy*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SURIEU, Robert
1968 *Sarv-e naz: esej o ljubavi i obradi erotskih tema u starom Iranu*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- ŠKAFAR, Bojana
1988 *Grafike Valvasorjevega kroga kot vir za etnologijo*. [Diplomska naloga]. Ljubljana: Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani.

TACIT, Kornelij [Publius Cornelius Tacitus]

1987 *Historije*. Zagreb: VPA. (Biblioteka Latina et Graeca, Knjiga 12)

2004 *Pogovor o govornikih; Agrikola; Germanija*. Ljubljana: DZS.

TEOFRAST

1971 *Značaji. Herondas; Mimijambi*. Ljubljana: Mladinska knjiga

TRESIDDER, Jack (ur.)

The complete dictionary of symbols in myth, art and literature. London: Duncan Baird Publishers.

TREVOR-ROPER, Hugh

1987 *The golden age of Europe*. London: Guild Publishing.

UMJETNOST

1978 *Umjetnost u slici. Knj. 3: Nastajanje Evrope*. Ljubljana: DZS; Rijeka: Otokar Keršovani.

URBANUS [Franc Terseglav]

1910 *Knjiga o lepem vedenju*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.

UŠENIČNIK, Franc

1919 *Pastoralno bogoslovje. Zv. 1*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

1920 *Pastoralno bogoslovje. Zv. 2*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

VALE, Giuseppe

1943 *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487: (Codice vaticano latino 3795)*. Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana.

VALVASOR, Janez Vajkard

1970 *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. [Faksimil. iz l. 1679]. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: R. Trofenik. Spremna beseda in redakcija Branko Reisp.

VALVASOR, Johann Weichard

Die Ehre Defz Hertzogthums Crain: Das ift / Wahre / gruendliche / und recht eigendliche Belegen= und Befchaffenheit dieses / in manchen alten und neuen Gefchicht=Buechern zwar ruehmlich beruehrten / doch bishero nie annoch recht befchriebenen Roemisch=Keyferlichen herrlichen Erblandes; etc. Durch felbst=eigene / gantz genaue / Erkuendigung / Unterfuchung / Erfahrung / und Historifch=Topographifche Befchreibung / In Funffzehn / wiewoll in vier Haupt=Theile unterfchiedenen / Buechern / wie auch haeuffigen Abriffen und zierlichen Kupffer=Figuren / ausgebreitet / von Johann Weichard Valvasor / Freyherrn / Einer hochloeblichen Landfehafft in Crain Hauptmann im Untern Viertheil / und der Koeniglich=Englischen Societaet in England Mitgliede; etc. Laybach / ANNO M DC LXXXIX. Zu finden bey Wolfgang Moritz Endter / Buchhaendlern in Nuernberg.

VESEL, Ivan

1868 *Olíkani Slovenec*. Ljubljani: Matica slovenska

VEYNE, Paul (ur.)

1996 *A history of private life. I, From pagan Rome to Byzantium*. Cambridge (Mass.); London: The Belknap Press of Harvard University Press.

VINODOLSKI zakon

1988 *Vinodolski zakon 1288*. [Faksimile]. Zagreb: Globus ... [et al.].

WALTHER, Ingo F.; WOLF, Norbert

2005 *Codices illustres: the world's most famous illuminated manuscripts: 400 to 1600*. Köln: Taschen.

ŽAGAR, Janja

2004 *Pokrivala: zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

BESEDA O AVTORJU

Gorazd Makarovič, dr., muzejski svetnik.

Do upokojitve je bil zaposlen kot kustos za ljudsko umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju. Njegovo raziskovalno delo sega čez meje osnovnega delovnega področja. Avtorjevo širino označuje formulacija njegovih raziskovalnih prizadevanj v zadnjih letih: zgodovina kulture in odnos prebivalstva do kulture na Slovenskem od naselitve do druge svetovne vojne. Je pisec večjega števila razprav. Med pomembnejše knjige sodijo *Slovenska ljudska umetnost* (Ljubljana 1981), *Slovenci in čas: odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (Ljubljana 1995), *Poslikane panjske končnice*, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja (Ljubljana 2000) in *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo* (Ljubljana 2008).

ABOUT THE AUTHOR

Gorazd Makarovič, PhD, museum adviser.

Until his retirement, Makarovič was employed as curator of folk art with the Slovene Ethnographic Museum. His research work extends beyond the limits of his basic area of work. The breadth of his learning is marked by the formulation of his research endeavours in recent years: the history of culture and the attitude of the population to culture in Slovenia from settlement to the Second World War. Makarovič has authored many studies. Some of the most important ones are *Slovenska ljudska umetnost* (Ljubljana 1981), *Slovenci in čas: odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (Ljubljana 1995), *Poslikane panjske končnice*, Collection of the Slovene Ethnographic Museum (Ljubljana 2000), and *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo* (Ljubljana 2008).

POVZETEK

O vrstah in pomenih gibnih pozdravov

Pozdravi so raznovrstna konvencionalna sporočila ob prihodu, srečanju, odhodu, ki izražajo potrditev obstoječih družbenih in medosebnostnih odnosov, spoštovanje, počastitev, naklonjenost, prisrčnost, dobrodošlost, dobronamernost, različna prepričanja in pripadnosti. Besedni pozdravi so namenjeni slušni, gibni pa vidni zaznavi.

Gibni pozdravi so telesne kretnje, drže ali iz različnih prvin sestavljena vidna pozdravna dejanja. Gibnih pozdravov je mnogo manj kot besednih, vendar so bržčas starejši, ker so podobne kretnje in pomensko podobna signalna dejanja izpričani pri primatih in nekaterih drugih sesalcih. Nasprotje gibnih pozdravov so grozilne, sramotilne, zaničevalne in ponižujoče geste.

Gibne pozdrave lahko ločimo glede na fizične načine in čutne zaznave. Pozdravi brez dotika so različne geste pokončnih odprtih dlani, na prsih pokončno sklenjenih dlani, odkrivanj glave, vstajanj, priklonov, poklekov, prostracij. Dotikalni pozdravi so različne geste rokovanj, objemov, stikov nosov, poljubov. Gibni pozdravi so dostikrat sinhrono ali sosledno sestavljeni iz različnih prvin, najpogosteje so združeni z besednimi pozdravi. Različne kretnje in dejanja (večkrat darilna), ki navadno niso pozdravi, lahko v nekaterih kulturnih sistemih ali v posebnih okoliščinah postanejo pozdravna.

SUMMARY

On the types and meanings of salutation gestures

Salutations are various conventional messages upon someone's arrival or departure, or when meeting someone, expressing confirmation of the existing social and interpersonal relations, respect, honour, affection, warmth, welcomeness, good intentions, various beliefs and affiliation. Verbal salutations are meant to be heard, salutation gestures to be seen.

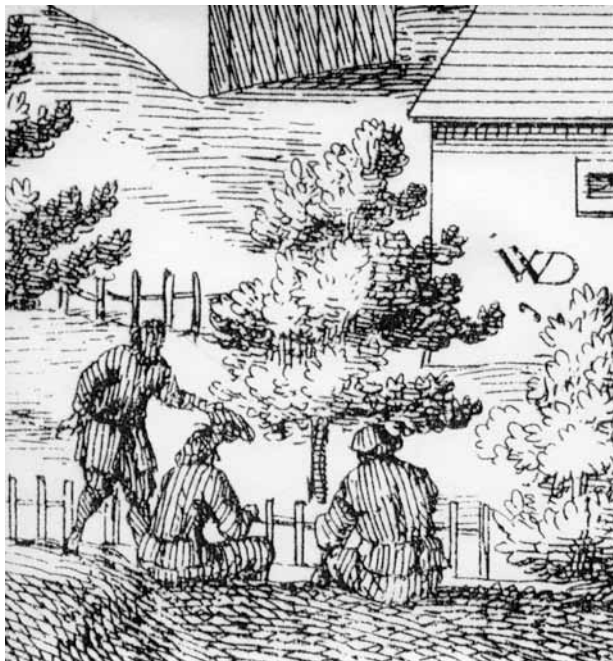
Salutation gestures are body gestures, postures, or other visible salutation acts consisting of various elements. There are much less salutation gestures than verbal salutations, but they are probably much older, because similar gestures and signalling acts, similar in meaning, have been found with primates and some other mammals. The opposite of salutation gestures are threatening, shaming, contemptuous, and demeaning gestures.

Salutation gestures can be divided based on their physical modes and sensory perception. Salutations without touching include various gestures with raised open hands, joined palms held at chest level, baring one's head, standing up, bowing, genuflection, and prostration. Touching salutations include various forms of shaking hands, embraces, touching noses, kisses. Salutation gestures are often synchronous or sequences of various elements, most often accompanied by verbal salutations. Various gestures and acts (most often gifting), which usually are not salutations, may become salutations in some cultural systems or in special circumstances.

228

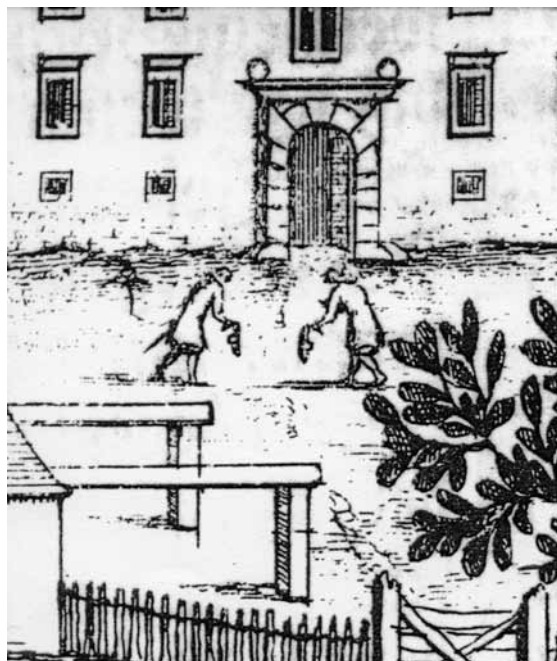
Slovo z dvignjeno roko. Odhajajoči plemič se poslavlja od jokajoče dame. Slikarija na železni skrinjici iz začetka 17. stoletja. (Fototeka Slovenskega etnografskega muzeja)

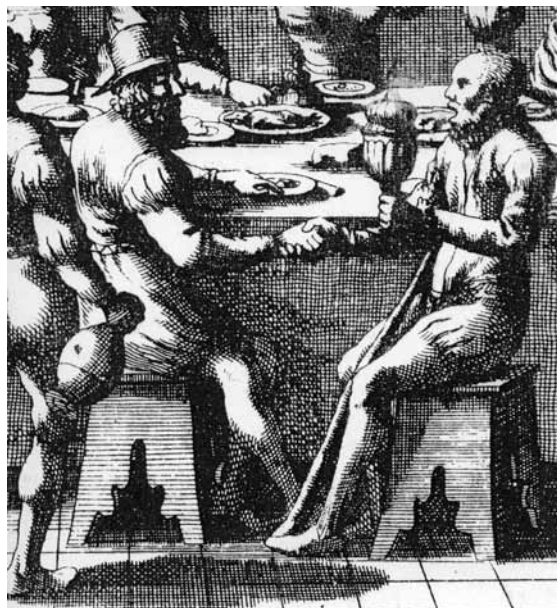
Pozdrav z odkritjem glave. Janeza Vajkarda Valvasorja, ki riše (na upodobitvi je kot risar podpisan WD) in njegovega spremljevalca pozdravi prišlek s klobukom v stegnjeni levici. Nadrobnost vedute graščine Kot. (Valvasor 1679/1970: bakrorez št. 302)

Pozdrav in počastitev z odkritjem glave. Gosposki moški, ki odhaja, sname klobuk pred graščinskim znamenjem. Nadrobnost vedute graščine Ravne. (Valvasor 1679/1970: bakrorez št. 199)

Pozdravni priklon. Gosposka moška se medsebojno pozdravita s snetima klobukoma in koreografiranima priklonoma. Nadrobnost vedute graščine Dob. (Valvasor 1679/1970: bakrorez št. 290)

Rokovanje. Nadrobnost bakrorezne ilustracije legendarne pripovedi o karantanskem knezu Ingu, ki je krščanske hlapce gosposko pogostil, poganke plemiče pa ponižal. Upodobitev kaže predstave 17. stoletja: v znak družbenega položaja je knez pokrit, rokovanje je znak enake veljavnosti, noše so fantazijsko starinske. (Valvasor 1689: II. del, 7. knjiga, str. 393)

Poljub roke. Uskok poljublja roko pravoslavnemu menihu. Nadrobnost bakroreza, ki predstavlja belokranjske uskoške ljudi. (Valvasor 1689: II. del, 6. knjiga, str. 295)

Generalni inšpektor Slovenskega domobranstva in predsednik uprave Ljubljanske pokrajine Leon Rupnik (na levi) 30. januarja 1945 pozdravlja mimohod nemških vojakov. Z nemškim pozdravom izraža pripadnost nacistični ideologiji in podrejenost nemški zasedbeni upravni enoti Operacijski coni Jadransko primorje. (Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije)

Polnoštevilični narodnoosvobodilni odbor v vasi Trava 31. januarja 1945. S proletarskim pozdravom izraža pripadnost partizanskemu boju za slovensko narodno osvoboditev.
(Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije)